

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	2
'AHO	M nite, 22 Sanuali 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva

'Eiki Tokoni Pal mia

Semisi Lafu Sika

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula &

Tau Malu'i 'ene 'Afio

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

'Eiki Minisit F fakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ng ue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi, T naki Pa'anga & Kasitomu

M teni Tapueluelu

'Eiki Minisit Lao & Pil sone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

S misi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisit ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 5, Tongatapu

Losaline Ma'asi

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

V tau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 02/2018
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho Monite 22 Sanuali, 2018
10.00am*

HOKOHOKO ‘O E NG UE ‘A E FALE ALEA

- Fika 01 : Lotu (Fakafofonga Nopele Fika 3 ‘o Tongatapu)**
- Fika 02 : Ui ‘o e Fale Alea**
- Fika 03 : Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea**
- Fika 04 : Lipooti ‘o e Tali Folofola**
- Fika 05 : Fili ‘a e Hou’eiki Memipa ‘o e Ngaahi Komiti Tu’uma’u ‘a e Fale Alea &
Poate Vahenga Malolo ‘a e Fale Alea**
- Fika 06 : Ngaahi Me‘a Makehe**
- Fika 07 : Kelesi**

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Fakafe’iloaki ongo lakanga minisita ‘e 2 Kapineti	6
Ui ‘a e Fale.	7
Poaki.....	7
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	7
‘Asenita ng ue ‘a e Fale	7
L pooti Tali T Folofola.....	8
Tokanga ngali fakapalataha Tohi Tu’utu’uni Fale Alea he fili ngaahi K miti	9
Fakatonutonu ‘oku ‘ikai faha’i tolu e Fale Alea	9
Fakamanatu me’a fa’iteliha pe ia Sea ke fili kau Memipa ngaahi K miti	10
Tokanga ki he feinga ke fakafaikehekehe’i e taha pe ‘a e Fale Alea	11
Taukave’i ‘oku taha pe ‘a e Fale Alea.....	11
Fakahalaki e Tohi Tu’utu’uni na’e fakah mai ko e me’a fakavavevave	12
Fokotu’u ‘oku hala toutou ngaue’aki ko e Fale Alea ‘oku taha	12
Fokotu’u toki fakahu mai ‘amui ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tu’utu’uni	13
Fakamanatua mai e akonaki e Tu’i ke feongoongi e Fale.....	14
Fokotu’u ‘Eiki Sea ki he kau Memipa ngaahi k miti ‘a e Fale Alea	16
Liliu ki he kau memipa he K miti Sosiale	17
Tokanga ke fetongi Sea K miti Fakafepaki’i e Ta’efaitotonu	17
Tokanga ki he tukuaki’i mamafa e Sea K miti Fakafepaki’i Faihala.....	18
Tokanga fekau’aki mo e fili e Sea ki he K miti Lao	19
Fokotu’u ‘Eiki Minisit Lao ke sea K miti Fakafepaki’i ‘o e Ta’efaitotonu	19
Tokanga fekau’aki mo e kau m mipa he ngaahi k miti	21
Tokanga ki he fokotu’u ta’u kuo ‘osi ke K miti Tu’uma’u e Tupu Tokolahi	22
Fokotu’u ke fetongi m mipa K miti Ngoue & K miti Toutai	22
Mahu’inga ke fakafoki ke Tu’uma’u K miti Fili ki he Tupu Tokolahi	23
Lisi Fakaangaanga kau Memipa ki he K miti Tupu Tokolahi.....	25
Fokotu’u fakafoki Sea Fale Alea & Sea K miti Kakato memipa ngaahi komiti kotoa	26
P loti M mipa fili ki he ngaahi K miti ‘a e Fale & ngaahi fakatonutonu	27

Fili Hou'eiki M mipa ki he Poate V henga M 1 1	28
Fokotu'u N pele Tu'iha'angana & N pele Fusitu'a ongo m mipa ki he Poate V henga M 1 1	28
Fokotu'u 'Eiki Pal mia & Minisit Pa'anga ongo m mipa ki he Poate V henga M 1 1	28
Fokotu'u Fakafofonga 'Eua & Fakafofonga Tongatapu 5 ongo m mipa ki he Poate V henga M 1 1	29
P loti Hou'eiki m mipa ne fokotu'u ki he Poate V henga M 1 1	29
Ngaahi me'a makehe	29
Lau Tohi Fokotu'u mei he Sea ki he lakanga le'ole'o 'Omipatimeni	29
P loti lakanga le'ole'o 'Omipatimeni	31
Fakafuakava'i 'Omipatimeni Le'ole'o	32
Tokanga fekau'aki mo e <i>raw marks</i>	32
Tali Pule'anga fekau'aki mo e <i>raw marks</i>	33
Fakalalakaka tu'unga 'i ai e sivi 'a e foomu 5	33
Kelesi	34
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	35

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: M nite 22 Sanuali 2018

Taimi: 1000-1005 Pongipongi

S tini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ki he Tongatapu fika tolu ke me’a mai ‘etau lotú, Hou’eiki N pele.

Lotu

(Na’e tataki ‘e he ‘Eiki N pele fika tolu ‘o Tongatapu, *Lord Vaha’i* ‘a e lotu ki he pongipongi ní.)

<002>

Taimi: 1005-1010

Lord Vaha’i: ... (*hoko atu e Lotu*)

<003>

Taimi 1010-1015

(Hoko atu ‘a e Lotu...)

‘Eiki Sea: M 1 , fakam 1 atu ki he Fakafofonga Hou’eiki N pele Tongatapu 3 tataki mai ng ue ‘etau Fale. Hou’eiki kimu’a pea tau hoko atu ke ui ‘a e Falé ‘e he Kalake, kuo ma’u mai ‘a e tohi mei he ‘ofisi ‘o e ‘Eiki Pal mia kuo fakapapau’i mai ‘a e *portfolio Minister* ‘e 2, ko ia te u kole atu ki he ‘Eiki Pal mia ...

<005>

Taimi: 1015-1020

‘Eiki Sea : .. Ko e me’á ke ne ‘uluaki fakafe’iloaki mai ‘a e ongo Hou’eiki Minisit ‘e 2, kuo fakanofu kinaua ‘e he ‘Ene ‘afió ki he ongo Potung ue ‘e 2 ko ení. Me’a mai, ‘Eiki Pal mia.

Fakafe’iloaki ongo lakanga minisita ‘e 2 Kapineti

‘Eiki Pal mia : Fakatapu atu ki he ‘Eiki Seá, kae’uma’ e toenga ‘o e Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, kau fakahoko atu mu’a ‘a e fatongia ko ení. Ko eni kuo fakah mai mei he ‘Ofisi ‘o e Palasí, ko e motu’a ni, ‘o hang ko e me’a ko ia ‘oku me’a ki aí, me’a ki ai e Seá. ‘Oku fakanofu ia ki he, Minisit ki he Ngaahi Ng ue ki Muli, pe ko e *Foreign Affairs*, pe ko e ‘Eiki

Minisit ko ia ki he *Defence*, pe ko e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio, Tau Malu’i ‘a Tonga, Tau Malu’i Fonua, ko Lord Ma’afu, ‘a ia ko e fakahia kuo ma’u ‘e he motu’a ni ‘i he pongipongi ni. M l ‘aupito Sea.

‘Eiki Sea : M l . Kole ki he Kalake ke ui e Hou’eiki M mipa ‘o e Falé.

Kalake T pile : Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá, ‘Eiki Pal mia mo e Hou’eiki Minisit e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga N pele, kae ‘uma’ e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘at ke fakahoko ‘a e ui ‘o e Falé ki he pongipongi ni, ‘aho M nite 22 ‘o Sanuali, 2018. (na’e fakahoko heni ‘a e taliui ‘a e Hou’eiki Memipa)

Ui ‘a e Fale.

Kalake T pile : ‘Eiki Sea, kole ke u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki N pele Tu’i’ fitu, ‘Eiki N pele Nuku. ‘Eiki Sea, ko e ngata’anga e taliui ‘o e Falé.

Poaki

Ko e ‘Eiki Minisit Pa’anga mo Palani Fakalotofonua, ‘oku poaki mai, pea

<006>

Taimi: 1020-1025

Kalake T pile:Ko ‘Eiki N pele Fusitu’a ‘oku poaki toki me’a t mui mai, pea ko e toenga e ongo ‘Eiki M mipa ‘oku ‘ikai tali hona ui ko e tuí ‘oku na me’a t mui mai p ‘Eiki Sea m l .

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: M l Kalake, fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio, Tama Tu’i Tupou 6, tapu atu ki he Ta’ahine Kuiní Nanasipau’u, tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauní, kae ‘uma’ ‘a e Fale ‘o Ha’a Moheofo, tapu atu ki he ‘Eiki Pal miá, Hou’eiki Minisit e Kapinetí, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga kau N pelé, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí.

‘Asenita ng ue ‘a e Fale

Kole atu ke tuku mai e faingam lie ko eni ki he fika tolu ‘etau ‘asenitá ke u lave nounou atu p ki he’etau ng ue ‘oku tuku mai ki he ‘aho ní. Hou’eiki m l ho’omou laum lie lelei he pongipongi ni, ko ‘etau ‘asenita kamata’aki p ‘i he fika 4, ko e L pooti ‘o e Tali Folofola ka te u fakaikiiki atu p ‘a e toenga ‘o ‘etau ‘asenitá, te tau hoko atu mei he hili ‘a e l pooti ko eni ki hono fili ‘a e Hou’eiki M mipa ‘o e ngaahi K miti Tu’uma’u ‘o e Fale Aleá peh foki ki he Poate V henga M l l ‘a e Fale Aleá, pea hang p ko e me’a ‘oku h atu ‘i he’etau ‘asenita ko e ngaahi me’a kehe ‘oku ‘i ai ‘a e faingam lie ke ‘ohake ‘a e ngaahi me’a kehe k kimu’a pea ...’e tuku atu ‘a e taimi ko ia te tau hoko atu p ki ai ‘a e fuakava ‘o e ‘Omipatimeni koe’uh ko e ngaahi tu’utu’uni

pepa na'e 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai, kole atu ke mou ng ue'aki 'a e faingam lie ko eni ke mou me'a tonu ke mahino 'a e ngaahi 'isi ko ia 'e 'ohake ko ia. Ko e faingam lie ko eni 'oku ou kole atu ki he ongo Fakafofonga Hou'eiki N pele Tongatapu Fika 3, pea mo e Fakafofonga Tongatapu Fika 5 ke mo l pooti mai ki he Falé 'a homo ng ue na'e fakahoko 'i he 'aho Falaite ki mu'a pea tau hoko atu.

Me'a mai Fakafofonga N pele Tongatapu 3

L pooti Tali T Folofola

Lord Vaha'i: M l Sea kole p ke u fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Pal mia, fakatapu atu ki he kau Minisit peh foki ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pelé mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakaí, kae 'at mo'oku ke fakahoko atu p 'a e l pooti ki he lele atu ko ia 'o fai 'a e tali 'a e T Folofola 'a 'Ene 'Afio. 'Oku ongo'i fiefia mo'oni 'a e motu'a ni koe'uhia ko e faingam lie ko eni kuo tuku mai, pea 'oku 'oatu 'a e fakam l , hang ko ia na'a mou mea'i ko e motu'a ni mo e Fakafofonga Fika 5 'o Tongatapu na'a ma lava atu 'i he 'aho Falaite, na'e talitali fiefia p ki maua 'e he 'Ene 'Afio, pea ko e taha e ngaahi me'a na'e T Folofola mai ki ai 'a 'Ene 'Afio ko e mahu'inga ko ia ke lau ke mahino 'e he kau M mipa 'o e Fale Alea ni 'a e ngaahi lao ko ia mo e Konisit tone kimu'a pea toki fai ha ngaahi talanga mo ha ngaahi alea 'i he Falé, mahalo ka toki 'i ai ha ngaahi me'a k toki t naki mai p ki ai 'a e Fakafofonga ko ia p Sea m l .

'Eiki Sea: M l , me'a mai Tongatapu 5

Losaline Ma'asi: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu pea mo e 'Eiki Pal mia 'o Tonga pea mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, fakatapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Fale Alea kae 'uma' foki 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae tuku mu'a e faingam lie ko eni ke fakakakato atu 'a e fatongia ne kouna kimaua ki ai ke ma lele atu 'o fakahoko 'a e Tali Folofola ki he 'Ene 'Afio hang p ko ia Sea ne me'a ki ai 'a e ...

<007>

Taimi: 1025-1030

Losaline Ma'asi: ...Fakafofonga Fika 3 'a Tongatapu Hou'eiki 'a e fatongia ko eni, hang p ko 'ene folofola maí, 'a e mahu'inga ko ia, ke lau ke mahino 'a e Laó, Konisit toné, ngaahi Tu'utu'uni ko ia 'a e Falé, pea mo e h p ha ' pepa mo ha ' Lao Fakaanga 'oku 'omai, koe'uhi 'e alea'i he Fale 'eiki ni, 'oku mahu'inga ia ke lau ke mahino pea toki hoko atu koe'uhí ko e fakataha ko ia ko 'e fakahoko hení 'oku mahino. He 'oku fa'a ngalo ia he tokolahi 'a e Laó, pea h leva 'a e ngaahi fakataha ia ko 'oku fakahoko 'i he Fale ni. 'Ikai ke ngata aí, ko e me'a 'e taha na'e t ki ai 'ene fakamamafá, 'a e fiema'u ko ia ke fai 'a e talatalanoa mo feongoongi 'i he ngaahi ng ue kotoa p 'oku fakahoko he Fale. 'A ia ko e fakam 'opo'opo ko ia 'a e finemotu'a ni ki he Folofola ko ia ne t mai kia kimaua fakakoloa 'aki 'ema lele atu 'o fakahoko 'a e fatongia ko eni. Ko e fiema'u ke mateuteu 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea, pea mahino'i 'a e Laó mo e Konisit toné, ngaahi Tu'utu'uni kotoa p 'a e Falé, mahu'inga ia koe'uhí ko e ngaahi fakataha 'oku fakahoko ko ia ko 'i he Fale. Pea ko hono faka'osí, 'a e

fiema'ù p ke feongoongi 'a e ngaahi fatongia kotoa p mo mahino pea fai 'a e talatalanoa ki ai, ki he fai 'a e femahino'aki pea fai 'a e fepoupouaki 'i he ngaahi fatongia kotoa p . Fakam l atu Sea koe'uhí ko e faingam lie kuo tukumai ki he ongo Fakafofongá ke ma fakahoko 'a e fatongia ko eni. Neongo p 'ema fo'ou ki he fatongiá, ka 'oku ma lau p ko e faingam lie ia koe'uhí ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia. M l 'aupito Sea.

'Eiki Sea: M l Hou'eiki, 'oku ou tui p 'oku fakatokanga'i 'e he Falé 'a e L pooti ko eni kuo fakahoko mai ki he Hou'eiki. Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 4 'etau 'asenita. Ko e Fakafofonga Ha'apai 13 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke tokanga ki ai?

Tokanga ngali fakapalataha Tohi Tu'utu'uni Fale Alea he fili ngaahi K miti

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá m l e kei fakalaumalie lelei 'a e Feitu'ù na Sea. Tapu ki he 'Eiki Pal miá, Tokoni Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit , fakatapu atu ki he kau Hou'eiki N pelé pea peh ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea, kuo m fana 'a e motu'a ni ke fakahoha'a atu ki he Feitu'ù na fekau'aki mo 'etau 'asenita fika 5. Sea, na'e 'i ai 'emau Tohi Fokotu'u atu fakavavevave ki he Feitu'ù na fekau'aki pea mo e Tohi Tu'utu'uni. Pea ko e 'uhinga ia Sea 'eku fokoutua hake 'o fakahoha'a ki he Feitu'ù na, ke fakahoko mu'a 'emau fokotu'ú fekau'aki mo e fili e ngaahi K miti 'e he Feitu'ù na . Sea 'uluaki p e me'a 'oku fai ki ai e hoha'á, mo e fokotu'u na'e 'oatú, ke tuku mu'a ki he ngaahi Hou'eikí mo e kau Minisit pea mo e Hou'eiki Fakafofongá ke mau fokotu'u atu ha'amau M mipa ki he Fale. Neongo 'a e tu'u 'a e fokotu'u tohi ng ue ho Falé 'Eiki Sea, ka 'oku 'i ai 'eku lave'i, ko e Sea fo'ou eni, pea mo e ta'u fo'ou, Fale Alea fo'ou, ke tau ng ue fakataha mu'a 'Eiki Sea, 'i he tu'unga ko eni. Ko e tohi ng ue 'a e Feitu'ù na 'i he kupu 34 mo e 33 Sea, 'oku lave ai ki he ngaahi me'a fakavavevave, ng ue fakavavevave, pea 'oku fokotu'u atu ai 'e he motu'a ni Sea, 'a e kupu ko eni, 'oku 'i ai 'eku totonu ke kole ki he Feitu'ù na, ke fakahoko mu'a 'a e me'a 'a e Feitu'ù na ki he'emau fokotu'u na'e 'oatu fakavavevavé, kae toki hoko atu hono fili. He 'oku 'ikai *fair* p fen pasi 'oku fakapalataha 'a e tu'u ko eni 'a e Tohi Tu'utu'uni 'i he taimi ní 'Eiki Sea pea ko e 'uhinga ia 'eku fokotu'u atu. 'Oku mea'i p 'e he Feitu'ù na Sea, 'oku 'i ai 'a e Hou'eiki M mipa ho Falé 'i he Fale ni, 'oku tolu. 'Uluaki ko e Tau'at ina, ua ko e N pele, tolu ko e PTOA. Ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou fokotu'u atu ai ke *fair* ki he Feitu'ù na, pea ..

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu atu.

'Eiki Sea: K taki p Fakafofonga ko e fakatonutonu eni mei he Hou'eiki Fakafofonga Vava'u N pele 1.

Fakatonutonu 'oku 'ikai faha'i tolu e Fale Alea

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e fakatonutonú atu Fakafofonga ke ke fakamolemole, 'oku 'ikai ha me'a peh ko e faha'i 'e tolu he Fale ni 'Eiki Sea. Kapau 'oku tonu 'a e Konisit toné 'oku 'oatu p ki he Feitu'ù na Sea. P 'oku tonu 'eku ...

<008>

Taimi: 1030-1035

Lord Tu'ilakepa: me'a ko u lave ki ai, 'ikai ke 'i ai ha peh 'oku 'i ai ha *PTOA* he Fale ni ko eni, 'oku 'i ai p e kau Fakafofonga e Kakai, 'i ai p mo e Hou'eiki N pele.

Veivosa Taka: 'Oku 'ikai ko ha fakatonutonu eni ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Tuku 'e Sea ke ne fai e fakatonutonu ...

Veivosa Taka: 'Ikai ha kupu'i Lao ia ...

'Eiki Sea: K taki p 'e Fakafofonga 'oku te'eki ai ke 'osi e me'a fakatonutonu e Fakafofonga ke mea'i p 'etau Lao Tu'utu'uni e Fale. Kuo 'osi ho'o fakatonutonu?

Veivosa Taka: M l 'Eiki Sea. Tapu pea mo e ...

Lord Tu'ilakepa: ...ko ia Sea ko ho'o me'a mai pe ko u ta'utu ki lalo ko 'ene 'osi ia.

'Eiki Sea: Ko ia k taki p Fakafofonga ko e fakatonutonu ko 'ene me'a mai fakatatau ki he'etau Lao mo e Konisit tone 'oku taha p Fale ni pea 'oku fiema'u ke tau ng ue fakataha, 'i he'ene peh kuo hala ho me'a mai 'oku tau faha'i 'e tolu kae hoko atu ho'o me'a.

Veivosa Taka: Sea ko e faka'uhinga p eni ia 'a e Fakafofonga Vava'u 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane kupu'i lao ke fakatonutonu mai. Ko 'eku anga p 'eku tuku atu 'a'aku Sea ki he Feitu'u na he 'oku mau neongo 'oku tau taha ka 'oku tau takitaha he taumu'a...

Lord Tu'ilakepa: Kole atu ki he Fakafofonga ke 'oua 'e 'ai e me'a ko ia hotau Fale.

Veivosa Taka: Pea 'oku ou tui 'e 'Eiki Sea ko e, ko e kongia ia ko u lave atu ai 34 mo e 33 kapau te mou me'a hifo p Hou'eiki 'oku lave hangatonu mai ai ka 'i ai ha me'a fakavavevave Sea pea 'oku ou kole atu ke tau fakah loto 'a e Fale ni ki he fokotu'u ko u 'oatu. M l 'Eiki Sea.

Lord Tu'ivakan : Sea ...

'Eiki Sea: Me'a mai e Fakafofonga 'o Tongatapu l mei he Hou'eiki N pele.

Fakamanatu me'a fa'iteliha pe ia Sea ke fili kau Memipa ngaahi K miti

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e Feitu'u na kae 'uma' e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e tu'u atu p ke, ko e poupuu atu p ki he me'a ko na'e me'a ki ai e Vava'u Fika l. 'A ia ko e Tokoni Sea ia, ke mahino ki he Fale ni ko e fale p 'e taha. 'Oku tau ng ue ko 'etau ng ue ma'a e fonua. Ko e me'a ko ena na'e fokotu'u mai 'e he Fakafofonga Ha'apai, feinga ke tau ng ue fakataha pea tuku 'a e fakakaukau faka'eia p . Ko e me'a ko ena na'e fokotu'u mai ko e me'a fa'iteliha ia 'a e Sea, neongo 'oku tau fokotu'u atu ko e me'a fa'iteliha 'a e Sea ki hono vahevahe he 'oku 'ikai ke tau to e nofo tautolu ke tau kau he ng ue 'a e Sea. M l Sea.

'Eiki Sea: M l Fakafofonga.

Veivosa Taka: Sea, fakamolemole p Sea he toutou fokoutua hake. Sea 'i he Konisit tone Kupu 4, 'e tatau p ki he kakai kotoa p 'a e Lao 'o Tonga. Ka 'oku monuka 'a e Konisit tone 'i he Tohi Ng ue 'a e Feitu'u na pea ko e 'uhinga ia Sea ...

Tokanga ki he feinga ke fakafaikehekehe'i e taha pe 'a e Fale Alea

Lord Tu'ivakan : Sea ko e fakatonutonu. Ko e h e lao kuo maumau'i kuo ke 'ohake ai e Kupu 4?

Veivosa Taka: Sea 'oku 'i ai e kongā 'oku mau fokotu'u atu he 'oku Sea e Feitu'u na pea Tokoni Sea ko e Hou'eiki N pele 'oku 'ikai *fair* ia ki he ...

Lord Tu'ivakan : Sea ...

Veivosa Taka: Ki he kau M mipa e Fale ni.

Taukave'i 'oku taha pe 'a e Fale Alea

Lord Tu'ivakan : 'Oku kei feinga p e tokotaha ko eni ke ne fakamoveuveu'i ke fakafaikehekehe'i e anga e tu'u 'a e Fale, 'oku taha e Fale.

'Eiki Sea: Ko e ...

Lord Tu'ivakan : Ka ko e lao ia 'oku tatau kotoa p .

'Eiki Sea: 'E Fakafofonga tau fakamokomoko p , Fakafofonga Ha'apai 13 ko e me'a ko 'oku ke 'uhinga ki ai 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fel ve'i pea mo e Tu'utu'uni Ng ue 'a e Fale, ko e Konisit tone 'o kapau 'oku 'i ai ha lao 'oku fiema'u ke liliu pau ke fakah mai 'a e Lao Fakaangaanga ke liliu 'a e Konisit tone. Ko e fokotu'u ko eni 'oku mou me'a mai ki ai ko e ngaahi fokotu'u ia ke liliu 'etau Tu'utu'uni Ng ue 'a ia ko e ki'i tohi lanu kulokula ko eni 'oku h atu 'i mu'a 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai 'a e tu'utu'uni ko eni ke ne hanga 'o fakamonuka 'a e Konisit tone ko e lao ma'olunga taha ia hotau fonua ni. 'A ia ko e, ke ke mea'i p ko e mafai 'oku tuku mai 'e he Konisit tone 'oku h ia 'i he Konisit tone ka ko e Fokotu'u Tu'utu'uni 'oku ke 'omai 'oku fekau'aki ia pea mo e Tu'utu'uni 'o e Fale 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fel ve'i 'a'ana pea mo e mafai 'o e Sea. Ko e fakatonutonu ke ke mea'i Fakafofonga ke ke me'a mai he 'oku kei toe p ho taimi.

Veivosa Taka: M l 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na, Hou'eiki 'o e Fale ni ...

'Eiki Minisit Lao: Sea ki'i tokoni atu mu'a 'e, ki'i nounou Sea. Nounou p .

'Eiki Sea: Hou'eiki Minisit Lao ko ho'o kole tokoni ki he Fakafofonga Ha'apai 13 pea ko eni 'oku 'ikai ke ne tali ho'o tokoni, toki me'a mai p ha'o faingam lie.

'Eiki Minisit Lao: 'Ikai ke tali ...

'Eiki Sea: 'O ko eni 'oku liliu 'ene fakakaukau, me'a mai 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: M 1 . Ko 'eku ki'i tokoni p 'a'aku. 'Oku mo'oni 'a e me'a 'a e Fakafongga N pele 'o Tongatapu ko e fatongia ia 'o e Feitu'u na ka ko 'eku kole 'a'aku na'a nounou ange. 'Ai ha ki'i k miti p mei he kakai, kau N pele mo maotolu ke tokoni atu ki he ngaahi k miti, pea toki 'omai ke tau hanga 'o ... Ka 'oku ou tui ko e nounou ange ia. M 1 .

Fakahalaki e Tohi Tu'utu'uni na'e fakah mai ko e me'a fakavavevave

'Eiki Sea: Ko 'eku tali atu ki ho'o me'a 'Eiki Minisit Lao ko 'etau 'asenita na'e 'ai ke ...

<009>

Taimi: 1035 – 1040

'Eiki Sea: ... tau hoko atu ki he fili 'a e K miti ko eni 'oku ke me'a mai ki ai. Ko e me'a ki he tokoni mai ki he 'eku ng ue, 'oku 'i ai e K miti 'Asenita, pea ko e founa ko ia hono fili ko eni e ' M mipa ko ia e K miti 'oku h p 'i he 'etau Tohi Tu'utu'uni 'a ia ko e toko ua mei he Hou'eiki Minisit , ko e toko ua mei he Fakafongga e Kakaí pea mo e toko ua mei he Fakafongga e Hou'eiki N pelé. Ko e founa ia hono fili ko eni 'a e ' K miti ko eni 'oku ke me'a mai ki ai. Pea kapau te u ng ue'aki p faingam lie ko eni ke u tali atu ho'o me'a Fakafongga Ha'apai 13, ko e tohi ko eni na'a ke fakah maí 'oku pau ke fou ia 'i he tu'utu'uni lolotonga ko eni e Falé. Pea fakatatau ki he tu'utu'uni ko ia 'oku pau ke 'uluaki *vet*, pea tali pea 'omai 'o fokotu'u 'i he Falé ko e Fokotu'u Tu'utu'uni Fakavavevave pea toki hoko leva 'a e fokotu'u ko ia ko ha tu'utu'uni fakavavevave e Falé. Ka kimu'a pea fakafou mai 'i he ng ue ko ia, 'oku 'ikai ko ha tu'utu'uni fakavavevave eni. Pea 'i he'ene peh 'oku hala ho'o me'a ko e ng ue eni 'oku tonu ke 'uluaki ng ue ki ai e Falé. Ka ko e 'uhinga na'e te'eki ke fakah mai ai 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni 'oku fakamo'oni ki ai, Fakafongga Niua 17, Fakafongga Tongatapu 5 pea mo e Fakafongga Ha'apai 13 koe'uhí 'oku 'i ai e ngaahi feh laaki pea mo e ngaahi *issue* fakalao 'oku 'ikai ke fen pasi pea mo e ng ue, 'oku fiema'u ke fai e ng ue ki ai pea toki 'omai ki he Falé. 'ikai te u 'oatu e ngaahi fakaikiiki ka te u 'oatu p ki'i fakaikiiki si'isi'i p ke mou me'a ki ai fiema'u ke fakatonutonu. Ko e ta'u ko ia na'e fakah mai ai 'oku hala. 'A ia 'oku 'asi heni ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ki he 2017, ka mou mea'i p ko e 2018 eni. Ka 'oku taha p ngaahi *issue* 'oku fiema'u ke 'uluaki fakatonutonu pea toki t pile mai ki he Falé. Ka he 'ikai ke u to e lave atu ki ai ko e 'uhingá 'oku 'ikai ke 'asi eni he'etau 'asenita. Fakafongga Ha'apai 13, kei toe p ho'o taimi ke ke me'a mai.

Fokotu'u 'oku hala toutou ngaue'aki ko e Fale Alea 'oku taha

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Pea tapu pea mo e Hou'eiki e Fale ni peh ki he Hou'eiki N pelé. Ko u fakamolemole p 'o fakalaum lie lelei p Sea. Ko e, ko e 'uhinga 'eku lave atú Sea ko eni 'oku 'asi p ia 'i he K miti Tu'uma'u ki he Pa'angá. Pea ko u tui Sea ko e 'uhinga lahi ia 'a e me'a 'oku fakahoha'a ki ai e Feitu'u na pea mo e fokotu'u ko eni ka ko e konga 'oku ou lave ki ai Sea ko e fa'a taku he Fale ni, Fale eni 'oku taha. Ko 'eku fokotu'u atu Sea 'oku hala hono toutou ng ue'aki e fo'i lea ko ia, ko e Fale eni 'oku taha, he 'oku 'i ai e Hou'eiki pea 'oku 'i ai e Hou'eiki Minisit pea 'oku 'i ai pea mo e kau Fakafongga e Kakaí. Pea ko u tui 'Eiki Sea ko e ng ue 'oku ui, 'oku taku 'oku taha, ka ko e Fale ni 'oku kehekehe. Ko 'eku 'uhinga p Sea 'eku fakahoko atú 'eku fakahoha'a. 'Oku 'i ai e tui 'a e motu'a ni, he na'e 'uhinga hono veteki

e Fale ni ko e 'ikai tonu e Tohi Tu'utu'uní 'oku fakapalataha. Pea 'oku fakatupu moveuveu ia ki he kau Fakafofonga e Kakaí pea 'oku 'ikai tonu pea ko e 'uhinga ia 'oku ou fai ai 'eku fokotu'u ko ení 'Eiki Sea. Pea ko u kole atu 'Eiki Sea, kapau leva 'oku peh , fokotu'u atu mu'a Sea ke tau p loti.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakatonutonu atu p mu'a fakamolemole ki he Fakafofongá. Ko 'eku fakatonutonu atu ki he Feitu'u na, 'oku te'eki ai ke mea'i 'e he Falé fakalukufua ko e h ko e me'a na'e veteki p *dissolve* e Fale Alea 'o Tongá Sea. Ko eni 'oku tuhu'i hangatonu mai 'a e Tohi Tu'utu'uní. Pea ko 'eku fakatonutonú Sea ki he Feitu'u na.

Veivosa Taka: Sea, fakatonutonu atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: Tuku mu'a ke u fai e fakatonutonú Fakafofonga.

Veivosa Taka: Ko e fakatonutonú Sea kapau 'oku 'i ai ha kupu'i lao 'oku hala he Konisit tone mo e Lao e Fale Aleá mo e Tohi Tu'utu'uni Ng ue 'a e Feitu'u na.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu atu e Feitu'u na fakamolemole,

Veivosa Taka: Ko e faka'uhinga lea ia 'oku ne 'omaí.

Lord Tu'ilakepa: 'ikai ke mau fakafekiki mautolu he 'oku kaukaua ho'o kau muimuí mo e ni'ihi 'oku nau tohitohi ma'a e Feitu'u na. Fakamolemole 'ai 'etau ng ue ke, kapau 'e a'u ki he me'a ko ena 'e Fakafofonga, ko u tui au 'e to e 'i ai e me'a ia 'e to e ngali kehe hotau Fale ni 'Eiki Sea. Ko u peh p 'e au ke tau tuku ki he Seá ke ne fakamaau'i. Pea na'e fili e Feitu'u na ke ke Sea, kau ai e motu'a ni ke pou pou ki ai pea tau anga faka-Sea mu'a.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ko e ki'i, angalelei mu'a ko e kole ke u ki'i tokoni ki he Fakafofonga 'o Ha'apai 13 kapau 'e laum lie lelei p ki ai.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit .

Fokotu'u toki fakahu mai 'amui ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tu'utu'uni

'Eiki Minisit Polisi: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, m l ho'o laum lie ki he pongipongi ni. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga kae peh ki he Hou'eiki M mipa ho Fale Alea. 'Eiki Sea ko e kole p ke fai atu mu'a ha ki'i tokoni. Ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga, 'Eiki Fakafofonga 'o Ha'apai 13 Sea, 'oku mahino p ki he motu'a ni 'oku 'i ai e ngaahi fakatonutonu 'oku fokotu'u mai ke fakah atu fekau'aki mo e Tohi Tu'utu'uni ...

<001>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisit Polisi: ... ho Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Ka ko e founa ng ue ko é 'oku tau ng ue'aki ko ena ia 'oku ke me'a mai 'akí pea ko u kole p ki he Fakafofonga ke angalelei p mu'a ko e ngaahi fakatonutonu ko ení ne mau talanoa fakakulupu ki ai. Pea ko e kolé Sea ke angalelei

p mu'a ke laum lie lelei e Fakafongona ke toki fakah mai ia 'i he founa totonu. Ko hono 'uhingá kuo pau p ke fakatu'uta hotau vaka Sea ke 'i ai ha ngaahi k miti kuo pau ia ke 'i ai ha ngaahi k miti 'i he taimi ni pea toki fakah mai ai p 'a e fakatonutonu 'amui. Pea 'oku mau falala 'Eiki Sea ki he tataki 'a e Feitu'u na mo e anga hono faka'uto'uta hotau vaká pea 'oku mau falala p 'e fakafou mai eni 'i he founa totonu ke f me'a'aki ki ai 'a e Fale 'Eiki 'o e Feitu'u na.

'Eiki Sea, ko e, 'oku m hino p 'oku 'i ai, ko e ngaahi k miti 'e hiva ko eni 'oku fokotu'u mai mahalo 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku fai ha tokanga ki he ngaahi k miti 'e hiva mo hono anga hono f 'unga faka-M mipa. Ka ko hono 'uhinga ko e tu'utu'uni 'a e Fale 'e 'Eiki Sea ko e ngaahi tu'utu'uni kotoa p 'a e Fale kuo pau ke p loti. Ko u tui Sea mahalo na'a toki fai ha ngaahi fokotu'u mai he taimi ko ia. 'Oku kau e motu'a ni ia he tokanga ki he ni'ihi 'o e fanga ki'i k miti ko eni na'a lava ke fokotu'u fakafo'ituitui p ia fekau'aki mo e kau M mipa ke fakakaukau fakalukufua.

Ko e ki'i me'a si'i p makehe mei ai ko e fokotu'utu'u ia 'oku h lelei 'aupito p ia ki he motu'a ni ka ko e kole p ki he Fakafongona ko eni 'o Ha'apai 13 laum lie lelei p kae toki fakah mai 'a e ngaahi fokotu'u fakatonutonu ia ko eni 'amui ange. He ko u tokanga'i Sea 'oku ene 'a e kau Fakafongona ko eni ko Niua eni 'oku ki'i ene hake mo ia mahalo ko e pou pou ka mou laum lie lelei ka tau 'unu ki mu'a Sea ki he 'etau 'asenita. 'E toki fakah mai 'amui 'a e fakatonutonu kae fokotu'u 'a e ngaahi k miti ko e 'uhingá ke h mai ko ho Fale Sea 'oku mau e ngaahi k miti ko eni ke fua fatongia Sea. Ko e ki'i kole p ia mo e pou pou atu Sea m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'Eiki Minisit Lao, Polisi k taki. Fakafongona Ha'apai ko e tokoni ko eni 'o e 'Eiki Minisit Polisi 'oku m hino ko e 'uhinga ko e, tau Tu'utu'uni Ng ue. Ko e fokotu'u tu'utu'uni ko eni 'oku ke fokotu'u mai pea mo e Fakafongona 'e ua ko 'oku na pou pou ki ai 'e pau ke fakah mai 'o fakatata ki he Tu'utu'uni Ng ue 'a e Fale ni. Pea 'i he'ene peh 'e fiema'u ke 'uluaki fili 'etau ngaahi k miti pea mo e K miti *Privilege* mo e K miti Lao 'a ia 'e tukuhifo ki ai 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni ke toki fai ha'anau ng ue ki ai pea toki fakah mai ki he Fale. Ko e founa ng ue ia te tau muimui ki ai, toe p ho'o miniti 'e tolu Fakafongona Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, Fale 'Eiki ni. Sea ko e 'uhinga 'eku fokoutua hake 'i he'eku talanoa atu fakahoha'a atu 'i he 34 mo e 33. Ka ko eni 'oku 'omai 'a e ngaahi tokoni ko eni Sea ka ko u fakahoko atu Sea 'oku 'ikai ke u loko lelei'ia 'i he ngaahi me'a 'oku me'a mai 'aki 'oku taha e Fale ni. Pea ko u pou pou atu Sea ki he ngaahi me'a 'oku mou fakahoko kae mea'i p he Feitu'u na 'a e hoha'a 'a e motu'a ni. M l Sea.

'Eiki Sea: M l . Me'a mai 'Eiki Minisit ...

'Eiki Minisit Leipa: Kole p ke u h fanga he ngaahi tala faka'apa'apa ka u ...

'Eiki Sea: Leipa me'a mai.

Fakamanatua mai e akonaki e Tu'i ke feongoongi e Fale

'Eiki Minisit Leipa: M l Sea. Kole ke u h fanga he tala faka'apa'apa kuo 'osi aofaki mei he Fale ni. 'Oku 'ikai te u tu'u 'e 'Eiki Sea ke u hanga 'o maumau'i 'etau 'asenita ka ko u,

te'eki ai ke tau manga ki he'etau 'asenita fika ua ki hono fili 'etau ngaahi k miti. 'Oku ou peh 'oku mahu'inga ke tau 'oua te tau to'o ma'ama'a 'a e akonaki kuo fai mai mei hotau Hau. Pea ko u fie tu'u ke u hanga 'o 'oatu 'a e fakam l 'ia mei he akonaki kuo ne fai mai kiate kitautolu. Ko e akonaki ko u fanongo ki ai he 'aho ni ke tau f ongoongi.

'Oku ke mea'i p Sea ko e Fale ko eni ko e taupotu eni 'o e Pule'anga ki he taupotu taha. Fika ua hake ki ai 'a e Kapineti 'oku kau atu ai e motu'a ko eni. Ko e taliui ki he ngaahi tu'utu'uni 'e tafe mai mei he mo'unga mei he Fale ni. Ko e katok toa 'a m mani 'e 'Eiki Sea 'oku nau fakalele 'a e Fale ko eni 'oku vaha'a ua ma'u p . 'Oku nau ui ma'u p 'enautolu ko e *opposition* katok toa 'a m mani neongo hono to e ui 'a e fa'ahinga Fale ko eni ko e Fale Alea p 'oku ui ko e *congress* p ko e h hono fa'ahinga ui ko ia p 'oku ne ma'u 'a e mafai ko e toenga kuo pau ke ke tu'u koe 'o *opposite*.

Ko e akonaki ko 'oku fai 'e hotau Hau 'i he 'aho ni ko e akonaki fakalaum lie ia he 'oku 'ikai ke ne tali ke tau hanga 'o fakalele 'a Tonga ni 'o fakatatau ki he ngaahi me'a 'a muli...

<002>

Taimi: 1045 – 1050

'Eiki Minisit Leipa: ... ka 'oku ne akonaki mai kiate kitautolu ke tau tokanga ki he me'a fakalaum lie ko e feongoongi. Ko e 'uhingá foki Sea 'a e *opposite* pe ko e *opposition* ko e *opposite*. Ko hono 'ai 'e tahá ko e fehingahangai pea ko e fehingahangai 'e a'u pe ia ki hono aofangaturú ko e tau. Pea ko hono a'u 'angá ia. Ka 'oku 'alu ia mei f ? Mei he laum lie ko ia 'o e *opposition*. Ka ke 'ikai te u 'io au. 'Ikai ke 'uhinga ia 'oku ai ha me'a 'e sai ma'ae fonuá, pe 'oku sai ma'ae kakaí. 'UHINGA pe ia he ko e tokotaha pe ma'u mafai te u hanga au ke u fana'i ia. 'A ia ko e taumu'a ko 'oku ou fana'i ai 'a e ma'u mafai koe'uhi ke mavahe mei he Seá kau ta'utu au ai. Ko e laum lie ia kuo u 'ai mahino atu ko e laum lie ia 'o S tane. Ko e laum lie ia ko 'oku fakatonutonu mai 'e hotau Haú he 'aho ni, ke tuku 'a e laum lie ko iá. 'Oku fiema'u 'a e Fale ko eni 'i he 'Ene fakahinohino kuo fai kiate kitautolú. 'Oku 'ikai te u tui te ne ma'u eni mei ha fakahinohino mei ha fonua fakatemok lati pe 'oku ne ma'u 'a e fakahinohino ko eni mei ha tohi fakasaienisi ka 'oku ou 'ilo ko e tokoni ko eni kuo ne hanga 'o huluhulu mai kiate kitautolú pea 'oku ou faka'amu ke u tu'u hake 'o fakam l kiate ia 'i he huluhulu ko eni kuo ne fai mai kiate kitautolú.

'I he 'ene peh hang 'oku tau fokotu'utu'u atu 'i hotau 'alunga he 'aho ni ko e fale kotoa pe pe 'oku ai ha kautaha ma'olunga peh ni kuo pau ke fa'u 'a hono pou tuliki 'a ia ko e ngaahi *sub-committee* ke nau hanga 'o vakai'i 'a e ngaahi *detail* pea 'omai ke tau fakalukufua ki ai. Ko e laum lie ko 'o e uouongatahá ke tau 'oatu 'a e ngaahi tafa'akí ke kau atu ki he Feitu'u na 'i hono vakai'i 'etau ngaahi K mitú pea 'omai ki hotau Falé ke tau hiki nima mo tau loto taha ki ai. 'I he 'ene peh Sea 'oku 'ikai ke u tu'u au ke u to e hanga 'o fakal l a'i ho'o 'asenitá, 'oku ou tu'u ke 'oua 'e t mai 'a e koloá mei 'olunga kiate kitautolú pea tau hanga mu'a 'o fakatokanga'i pea hoko ia ko ha maama kiate kitautolu. Hang pe ko 'Ene talamai kiate aú, mahalo te u fanongo tokotaha pe au. 'Alu Fakafofonga 'o, Minisit 'o ako ho'o Laó, mo ho'o Konisit toné na'a ku tu'u hake au 'o fai ha'aku fa'ahinga fakamatala, ta ko e 'uhinga 'eku fakamatalá 'a'aku ia ko e po'uli 'eku fakakaukáu 'ikai ke u 'ilo e Laó pea mo e Konisit toné. Pea 'i he 'ene peh 'oku ou tui ki he ngaahi

akonaki lelei na'a ne 'omai kiate kitautolú. Pea Kuo u 'oatu ko e 'asenita Fika 'Uluaki ko ia hono tali 'a 'Ene folofolá kuo ne 'omai 'a e ngaahi huluhulu kiate kitautolu pea ke tau tali 'i he loto hangam lie, ko tautolu 'oku tau manako ki he'etau tu'u pe ko e fepakipaki, kuo 'omai hotau akonaki he 'aho ni ke tau feongoongoi. M l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'Eiki Minisit Leipa. Hou'eiki ko 'etau 'asenitá 'oku mahino ko e fili e Hou'eiki M mipa 'o e ngaahi K mití. 'A ia kapau te mou me'a ki he l pooti ko eni na'e tufa atú, kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai.

Fokotu'u 'Eiki Sea ki he kau Memipa ngaahi k miti 'a e Fale Alea

Kalake T pile: 'Aho M nite 22 Sanuali, 2018.

Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tongá

Fale Alea 'o Tonga.

Fokotu'u (*Recommendation*) 'a e Sea 'o e Fale Aleá 'a e Hou'eiki M mipa ke m mipa 'i he ngaahi K miti Tu'uma'u 'a e Fale Alea 'o Tongá.

Fakatatau ki he Tu'utu'uni 172 mo e Tu'utu'uni 173 (1) 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakataha 'o e Fale Alea 'o Tongá ko e fatongia 'o e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ke fokotu'u atu ki he Fale Aleá 'a kinautolu ko e Hou'eiki M mipa ke nau m mipa 'i he ngaahi K miti Tu'uma'u 'a e Fale Alea 'o Tongá. Ko e K miti Tu'uma'u kotoa 'e 9 'a e Fale Alea 'o Tongá, 'a ia 'oku 'oatu honau ngaahi tala fatongiá 'i he Tu'utu'uni 174 ki he 180 (b) 'o e Tohi Tu'utu'uni. 'Oku fokotu'u atu ai 'a e Hou'eiki M mipa 'o e ngaahi K miti Tu'uma'u 'a e Fale Aleá 'o hang ko hono fakaikiiki atu 'i he Fakalahi 1 'oku 'oatu fakataha mo e tohi ni.

Faka'apa'apa atu

Lord Fakafanua

'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Ako.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu mo e 'Eiki Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau N pelé, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Sea 'oku tau fakafeta'i ki he 'Otua fakalaum lie lelei e Feitu'u na, tau kamata 'a e Fale Alea 'o e uike ko eni. Ko e tokanga atu p 'a e motu'a ni ia ki he K miti Fika 8,

<003>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisit Ako: ...ko e motu'a ni ko e m mipa p he k miti 'e taha. Pea koe'uhí ko e 'ikai to e kau ia 'i ha talifaki, k 'oku ou 'oatu p Sea ko e vakai hifo 'a e motu'a ni, ko e motu'a ni 'oku ne tokanga'i 'etau ako, m mipa p 'i he k miti 'e taha na'a ku 'i ai ha me'a hena ke talifaki atu ai 'a e motu'a. Ko e motu'a ni 'oku ne tokanga'i 'etau ako. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi ia 'oku talifaki tu'o

fiha, k ko e 'oatu p Sea tukukehe kapau 'oku ke laum lie p koe ke taha p 'a e Potung ue Ako, m l 'aupito.

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki Minisit Ako, 'oku ou kole fakamolemole atu, 'oku toko 12 'a e Hou'eiki Minisit 'i he Kapineti k 'oku 9 p 'etau k miti, 'i he 'ene peh ko e vahevahe 'e 'i ai 'a e ni'ihi 'e lahi ange 'i he tokolahi pea 'o kapau 'oku 'i ai ha'o fokotu'u mai ke fakatonutonu pea ke me'a mai ai p 'e faingofua ange ia ki he'etau ng ue.

'Eiki Minisit Ako: 'Ikai 'oku ou tui ko e tokanga p au ia hang ko e talifaki 'oku 'i ai 'a e tokotaha ia heni 'oku talifaki mahalo 'oku tu'o fiha, tu'o 4 p 'oku tu'o 5, ko 'eku vakai atu p au na'a 'i ai ha ki'i pala'i maea h ke fai atu ai ha talifaki, m l .

Liliu ki he kau memipa he K miti Sosiale

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Ako 'oku ou tui p kapau 'e tali 'e he Tokoni Pal mia ke ke fetongi ia ki he talifaki ko eni 'i he K miti S siale.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea 'oku ou pou pou atu ki he fokotu'u ko ia, 'e fel ve'i hangatonu ange ia mo e faifatongia, tefito'i fatongia ko ia 'o e 'Eiki Minisit Ako ki hono huluhulu hotau hala pea tau nofo 'i he fo'i tefito'i ng ue, koe'uhi ko e fatongia ko eni 'o e 'Eiki Minisit Ako ko e Minisit Ako. M l .

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Ako 'oku ke loto lelei p ki he fokotu'u ko ia ke fakah koe ki he K miti S siale ke ke talifaki ai?

'Eiki Minisit Ako: Ko e h p me'a 'e laum lie lelei ki ai 'a e Feitu'u na mo e Fale, tali lelei, m l .

'Eiki Sea: M l . Kole ki he Kalake ke fakatokanga'i 'a e fetongi ko ia. 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, ko e ki'i fokotu'u p fakamolemole 'Eiki Sea p 'e laum lie lelei ki ai 'a e hou'eiki, na'a lava ke tau 'alu fakak miti he ko e k miti 'e 9 Sea, 'oku 'i ai 'a e k miti ia 'oku tokanga atu ki ai 'a e motu'a ni ke fai ha ki'i feme'a'aki ai, k ko e k miti fakamuimui ia Sea. Tukukehe, kapau 'oku 'osi tokam lie laum lie lelei p hou'eiki ia pea u ki'i fakahoha'a atu ai ha ki'i me'a Sea. Ko ia p m l .

'Eiki Sea: Me'a mai.

Tokanga ke fetongi Sea K miti Fakafepaki'i e Ta'efaitotonu

'Eiki Minisit Polisi: Sea 'oku ou ki'i tokanga p 'a e motu'a ni ia ki he k miti fika 9 'a ia ko e

K miti Tu'uma'u ki hono Fakafepaki'i 'a e Ta'efaitotonu. 'Eiki Sea ko e k miti eni 'oku mahu'inga 'aupito ki he motu'a ni, na'a ku hanga 'o fai 'a e tohi 'o fokotu'u ai 'a e k miti ko eni 'i he pou pou ko 'a e Sea ko ena 'oku fokotu'u mai. K ko 'eku ki'i tokanga Sea 'oku ou tui p 'e fakamo'oni ki ai 'a e hou'eiki, fu'u fie ma'u ke fakahoko ha ng ue 'a e k miti ko eni, fo'i ta'u

ko eni 'e 3 ko eni ko kuo maliu atu Sea, lahilahi p folau 'ikai ke fai ha me'a, pea 'oku tokanga 'aupito 'a e motu'a ni Sea, k ko hono 'uhinga 'oku kaunga tonu 'a e k miti ko eni ia ki he kave'inga folau 'o e Pule'anga lolotonga ko e pule lelei ke fakakaukua Sea. Na'e lahi hono 'ohake eni 'i he ta'u 'e tolu kuo 'osi Sea, ko e ngaahi folau ko e 'ikai ke teka 'a e ng ue 'a e k miti, pea na'e 'amanaki ia Sea ko e me'apango 'oku 'ikai ke 'i heni hoku tehina N pele Sea, k na'e 'amanaki ia ke u fokotu'u atu au 'a e fakafofonga ko eni 'o Ha'apai 12 na'a lava ia ke Sea 'i he k miti ko eni Sea. Ko hono 'uhinga p kae ... he ko e 'uhinga he ko e ta'u fo'ou eni Sea.

Pea na'e 'i ai 'a e tokanga 'aupito 'a e Fale Sea ki he ni'ihii 'i he kau M mipa 'oku nau faitohi p kinautolu ki muli 'o fokotu'u atu ke fokotu'u mai nautolu ke nau folau, pea na'e kau ai 'a e tukuaki'i lahi Sea 'i he ta'u kuo 'osi pea ko e kole na'a lava ke ki'i saupulu 'a e k miti ko eni Sea he 'oku ki'i fai 'a e tokanga lahi ki ai. Ko e fokotu'u atu p 'e Sea ke taki ki ai 'a e tokanga ho'o Fale Alea. Ko e ki'i k miti ko ia 'oku ou tokanga ki ai Sea, m l 'aupito.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Minisit Polisi ki he Fakafofonga Ha'apai 12 ke Sea ia.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, kole p mu'a koe'uhi ke u ki'i fakalea atu ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki he tukuaki'i mamafa e Sea K miti Fakafepaki'i Faihala

Lord Nuku: Tapu atu ki he Feitu'u na, tapu ki he 'Eiki Pal mia kae'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Eiki Sea ko e tukuaki'i ko eni ko eni 'oku fai ko ki he Sea ko eni p liliu ko eni Sea ko e tukuaki'i ia 'oku mamafa, 'uhí mu'a ke tuku mu'a ke me'a mai 'a e Sea ko ia ke fai ha'ane tali p ko e mo'oni 'a e ' tukuaki'i ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisit Polisi, na'e faitohi p ia koe'uhi ke fakaafe'i ia ...

<005>

Taimi: 1055-1100

Lord Nuku: ... 'oku, ko e tukuaki'i ko ia, Sea, ko e tu'uaki'i 'oku mamafa, pea koe'uhí ko e me'a ia 'oku fai atu ki ai e tokanga, Sea, pe 'e lava ke ki'i mohetolo ki ai ha tali. He koe'uhí, kapau ko ia, 'oku tonu ke fai ha to e ng ue ia 'oku to e lahi ange, koe'uhí ki he founa ng ue na'e fakalelemai'aki e k miti ko eni. Pea 'oku ou tui p au ki he 'Eiki Minisit Polisi, he na'a na k miti fakataha, pea na'a na fa'a folau fakataha p . 'Oku ou tui ko e me'a ko eni 'oku hokó, 'oku 'ikai ke puli ia, 'oku ne mea'i p . Ka ko e tukuaki'i, koe'uhí ko e 'ikai ke 'i heni, 'oku ou kole atu ai ke tuku mu'a ke fai ha tali 'a e tokotaha ko eni, kae toki fai ha fokotu'u 'a e Fale Alea.

'Eiki Sea: Ko ia, Hou'eiki ko e tokoni atu p ki he founa ng ue, 'e malava p ke tau tali 'a e lisi ko eni 'o e kau M mipa 'o e K miti ko ia, kae toki fai ha me'a 'a e Falé ki he Seá, koe'uhí kae lava leva ke hoko atu 'etau ng ue. 'Eiki Minisit Polisi.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea, ‘oku ou faka’apa’apa’i ‘aupito ‘e au e founa ng ue ko ení, Sea, pea ‘oku mo’oni e Feitu’u na. Pea mo’oni p e ‘Eiki N pelé ia ‘oku ‘ikai ke me’a heni ‘a e ‘Eiki Sea ko eni ‘oku fokotu’u mai, ke si’i ‘omai ha tali, pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki ai. Ka ‘oku ou fakam l atu ‘i hono fakatokanga’i ‘a e me’a ‘oku ‘oatu ‘e he motu’a ni, Sea. ‘E lava p ia, ‘oku ou tali lelei p ‘e au, ke hoko atu e folau hotau vaká, Sea, kae toki fakakaukau’i ‘amui, ka ko e koloá, ke fakatokanga’i ‘a e kaveinga ko iá, Sea. Kapau ‘e fakamo’oni p ‘a e Sea M l l ia ki ai. Ne si’i hoko e me’a ia ko eni he ngaahi ta’u ko , pea ‘oku ou tui mahalo ‘e fakamo’oni mai e Seá, na’e faingata’a’ia p ia ko e lahi e ‘ tohi peh . Ka ‘oku ou loto au, Sea, ke ‘oua ‘e to e hoko ‘i ho taimí. Ko e Feitu’u na ia ‘oku fai tu’utu’uni ki aí. M l Sea.

‘Eiki Sea: M l ‘Eiki Minisit Lao, ‘a Polisi. Me’a mai Hou’eiki N pele Fakafofonga Tongatapu 1.

Tokanga fekau’aki mo e fili e Sea ki he K miti Lao

Lord Tu’ivakan : Tapu mo e Feitu’u na, Sea, kae ‘uma’ ho Falé. Sea, ‘oku ou tui ‘oku mo’oni p , k ‘i he taimi tatau, koe’uhí ‘oku fa’a fakah mai p he taimi, ‘a e fakafofonga lelei, tafataha p ke fakahoko faka-Pilit nia ‘a e ngaahi fakataha lahi ‘i muli. Pea ‘oku ‘ikai ke ngata aí, ‘oku fiema’u ha tokotaha ‘i he *background* ki he laó, ke fakahoko lelei, he ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku fekau’aki mo e ngaahi me’a lahi ‘i he laó. Pea mo to e fakahoko lelei ‘a e fatongia faka-pilit nia, ‘oku ou tui ‘oku to e kau ia ‘i he to e me’a, neongo p ‘a e ngaahi k miti, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi k mití, ‘e fiema’u lahi ‘a e Fakafofonga lelei ‘o kitautolu ki muli. Pea ‘oku ou tui ‘oku, ka ko e me’a p ‘a ‘au, ‘oku ke fa’iteliha p koe, Sea, he fili e Sea mo e me’a, kae toki tali atu p ‘e he Hou’eikí. M l .

‘Eiki Sea: M l , me’a mai e ‘Eiki Tokoni Pal mia.

Fokotu’u ‘Eiki Minisit Lao ke sea K miti Fakafepaki’i ‘o e Ta’efaitotonu

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea, ‘oku ou loto p au ke u muimui atu p ‘i he fo’i laum lie ko eni ‘a e ‘Eiki N pele Tongatapu, pea peh foki ki he ‘Eiki Minisit Akó, koe’uhí ko e k miti ko eni, ko e K miti ki hono Fakafepaki’i ‘o e Ta’efaitotonú. Pea ‘oku ou fokotu’u atu e ‘Eiki Minisit Lao, ‘o hang ko ia ko e me’a ko ‘a e ‘Eiki N pelé, ke ne fetongi’i ‘e ia e motu’a ni, koe’uhí ko e ngaahi tefito’i fatongia mafatukituki ko ‘o e k miti ko ení, ‘oku kakato kotoa ia he ‘Eiki Minisit Lao. M l .

‘Eiki Sea: M l . ‘Oku poupou ki ai ki he ‘Eiki Minisit Lao?

‘Eiki Minisit Lao: Na’a ku ‘ohovale au, Sea. Kuo u ‘ohovale, ko e ki’i lao ko eni, talu hono kamata e ki’i lao ko eni, ko e talu ‘eku kamata mai mo ia. Fononga mai ‘a e *anti-corruption*, k ‘oku ou fakafeta’i ki he Tokoni Pal mia, ke te ‘alu atu ‘o kau he lao na’a te kau ‘i hono ng ue’í. Pea ke mau poupou, kae tautefito ki he ta’efaitotonú. K ‘oku ou fakafeta’i atu he tali ‘e he Tokoni Pal mia, ke u. M l .

‘Eiki Sea: M l . Me’a mai e Fakafofonga N pele mei Vava’u, Fika 1.

Lord Tu'ilakepa : Tapu p mo e Feitu'u na, Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Pal mia, mo e Hou'eiki 'o e Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki N pelé, kae 'uma' e kau Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, 'oku ou tu'u p au, 'Eiki Sea, koe'uhí ko e k miti ko eni 'Eiki Sea, 'o hang p ko e me'a ko ia na'e kole ki ai e 'Eiki Minisit Polisi, mahalo 'e sai ange p ke mau fakal kufua p pea tau toki p loti, 'Eiki Sea.

Ko e ngaahi ta'u mai ko 'Eiki Sea, ko e k mití na'e 3 'ap p , 'Eiki Sea, pe na'e 4. Kuo 'alu eni ia he taimi ni, kuo a'u ia 'o 9, 'Eiki Sea. Pe na'e 2 p , 'Eiki Sea, ki he lao p mahalo mo e Pa'anga, 'Eiki Sea. Ka kuo a'u eni ki he taimi ni, kuo 'i ai leva e ' k miti. Ko e me'a ko 'oku totonu ke mahino p , pea kuo 'osi mahino p ki he kau M mipá, pea ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua ni, ko e k miti ko eni, ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku fai ha ng ue ki ai, tau peh ko e ta'efaitotonú. 'E 'ikai fai tu'utu'uni e K miti Ta'efaitotonú ia, ko 'enau 'ave p , hang ko eni ka 'i ai ha l pooti kuo 'omai, 'oku 'i ai ha ta'efaitotonu 'oku hoko 'i tu'a, pe hoko 'i Fale ni, pe hoko 'i Tonga ni pea ke vakai'i 'e he fatongia 'o e kau M mipa ko eni, 'e foki kotoa mai p ki he Fale ni, ke fai tu'utu'uni e 'Eiki Sea. Pea 'oku peh kotoa e ' k mití, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, 'oku ou fakam l atu au ki hono vahevahé. 'Eiki Minisit Ako, na'a 'oku sai ange p ke tuku mai ki he kau M mipa ko eni, na'a faifai kuo mou folau, 'oku 'i ai e fa'a taimi e ni'ihia ia 'oku mou folau. Ka 'oku ou lave'i p foki 'oku mou fiema'u ke mou kau he k mití. Kapau he 'ikai ke ma'u e tokolahi ko 'o e k mití, he 'ikai ke lava 'o fakalele ha k miti. Ka kuo 'oatu p ke fakakaukau'i p fakalelei, na'a 'i ai ha taimi ia 'oku mou folau, pea 'e f f leva e tu'unga. 'Oku 'i ai p e kau talifaki, ka 'oku ou fakatokanga'i, 'Eiki Sea, 'oku tokanga e kau M mipa ki he ' k mití. Taha ia e me'a 'oku tau tokanga ki aí, 'Eiki Sea, ka 'oku ou ki'i tokanga mu'a ke 'ai mu'a 'o fakalelei'i 'a e ki'i me'a ko 'oku 'oatu kia kimoutolu ko ke mou 'o fakalele e k mití. Mahalo ko e talu 'a e tu'u 'a e Fale ni, 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e h 'oku tau vilitaki ai ke tau ki he k miti. 'Oku 'i ai e k miti ia, 'Eiki Sea, 'oku ou fie kau au ki ai, ka 'oku ou faka'amu au, Pule'anga, ke mou lava 'o tali. 'Ai e ' Poate ke tau 'o kau he ' k miti ko iá. Lelei atu hono s niti 'o'ona, 'Eiki Sea. H e me'a 'oku tau hanu ai 'i he k miti ko eni, 'Eiki Sea, kae 'ikai ke tau fakatokanga'i 'a e me'a 'oku 'i he Fale ni, pea 'i he Pule'angá, pea 'oku 'i ai e totonu 'a e kau M mipa ke nau 'i he k miti ko iá, 'Eiki Sea. Sea, he 'ikai ke u toe lave ki ai, ka 'oku ou 'oatu p ke fakatokanga'i 'e he Fale ni, 'Eiki Sea. Kuo u 'osi ma'u 'e au e ngaahi fakamatala lelei 'aupito. Ko e ifo atu 'a e toutou fakatahá, toutou fakataha 'a e ' Poaté ia.

'Eiki Sea : K taki p , Fakafofonga, 'e to e 'oatu p ho taimi. Hou'eiki, koe'uhí ko 'etau taimí, kole p ke tau m l l .

(M l l ai e Fale)

<006>

Taimi: 1115-1120

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

(Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

Taimi: 1120-1125

'Eiki Sea: Hou'eiki, kimu'a pea tau m l l , na'e kei toe taimi e Hou'eiki N pele Vava'u Fika 1. Me'a mai.

Tokanga fekau'aki mo e kau m mipa he ngaahi k miti

Lord Tu'ilakepa: M l 'Eiki Sea 'a e ma'u faingam lie, laum lie 'a e Feitu'u na ke toe hoko atu p mu'a 'a e me'a 'oku lave ki ai 'a e motu'a ni, 'i he vaha'ataimi na'a tau m l l atu 'o hang ko ia ko 'etau tu'utu'uni. Na'e 'i ai 'a e ki'i taimi ke m l l ai 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e me'a 'oku ou fie 'ai p ke fakatokanga'i 'e he Fale ni 'Eiki Sea, pea mou mea'i Hou'eiki na'a ku kole atu he ta'u kuo 'osi, ke 'ai ha K miti he Poate 'Uhila. Na'a ku sai'ia 'aupito 'aupito he Poate 'Uhilá kapau te u 'alu 'o kau he Poate ko ia. 'Oku hang Sea 'oku ou hanga p 'e au 'o 'ai au 'Eiki Sea, kapau 'e fakaava hake e laum lie 'o e kau M mipa ni, 'oku tokolahi e ni'ihi 'oku nau fie mea'i, ke nau 'ilo ki he ngaahi tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi k miti ko ení 'Eiki Sea.

'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u toe fie lave ki ai 'Eiki Sea na'a tuput maki ai ha ni'ihi ia 'o e Hou'eiki Pule'angá. Kau foki mai mu'a ki he 'etau k miti ko eni. Ko e me'a ko eni 'oku 'ohake ko eni 'e he Minisit Polisi 'Eiki Sea, 'oku mo'oni 'aupito 'a e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele 'o Niuá, 'o 'Euá fakamolemole. Ko 'eku lave'i foki ne 'ikai ke tau mei fokotu'u 'a e K miti ko eni ko e Tau'i e Fakafepaki'i 'a e Ta'efaitotonu, ko e ongo m mipa ko eni. Ko e Fakafofonga ko e Minisit Polisi, pea mo e 'Eiki N pele ko mei Niuá. Pea na'a na fu'u kaukau 'ena me'a mai ke fokotu'u ha k miti peh ni he Fale ni, pea na'e fokotu'u he Fale ni 'Eiki Sea. Ko e taha 'o e me'a na'a ku vakai kia kinaua na'a na fu'u fe'ofofani 'aupito pea na'a na loto ke fakahoko 'a e k miti ko ení 'Eiki Sea. Ko e 'aho ni, ko u fakam l atu Fakafofonga Minisit Polisi, kuo ke fakaata mai 'a e me'a na'e 'ikai ke mea'i ia 'e he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai ha me'a peh 'oku 'i ai p e ni'ihi e kau m mipá 'oku nau tohi 'o kole ke 'omai pe folau 'Eiki Sea pea ko e tu'uaki mamafa eni, kae tukumu'a ke me'a mai 'a e 'Eiki N pele mei Niuá, ke fai ha'ane tali.

Ko e me'a ko eni ne me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele mei Tongatapu Fika 1, ki ha taha 'oku lao 'Eiki Sea, mo'oni 'aupito 'Eiki Sea. 'Oku lao p foki mo e Fakafofonga Fika 12 ia 'Eiki Sea, k 'oku 'ikai ke tau lava o 'ilo p ko e h hono kehekehe 'a e kau tu'unga fakalao. 'Oku 'i ai foki mo 'etau Minisit Lao. Ko e me'a ke tau fakatokanga'i 'Eiki Sea, ko e ' k miti ko ení, meimei ko e ' k miti p ia mahalo 'e 3 'i he Fale ni p 4 'e meimei lele hokohoko. Kae tautefito ki he K miti Lao, K miti Pa'anga, kau ai pea mo Tau'i 'o e Ta'efaitotonu, 'o kapau 'e 'i ai ha ng ue ki ai. Pea mo e *Privilege Committee* 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, ko e 'ai p ke ki'i fakakaukau'i ange mu'a, 'a e anga ko 'etau vahevahe. Ta'u kuo 'osi, mahalo ko e ta'u atú, na'e 'ikai ke 'i ai ha k miti ia 'e lele. Meimei ko e K miti Laó p , K miti Pa'angá, pea mo e *Privilege Committee* 'Eiki Sea. H leva hono 'aonga hono toe fokotu'u 'a e ngaahi k miti ko ? 'Eiki Sea, 'oku ou tukuatu p ki he Feitu'u na koe'uhí ko e anga ko ho'o fai tu'utu'uní 'Eiki Sea ki he ' k miti. 'Oku fakafiefia p ia ki he motu'a ni, ko 'emau K miti Ngoué, 'ikai p ke 'i ai ha ng ue ia ta'u kuo 'osi 'Eiki Sea a'u mai ki he taimi ni. 'Oku 'i heni 'a e Fakafofonga Fika 5, 'a ia ko eni kuo 'osi fili mai p ko ia ko e Seá 'Eiki Sea. Ko e 'ai p ke toe

fakakaukau'i angé p 'oku fie Sea, he ko na'e fili atu ki he Sea K miti Kakató na'e 'ikai ke fie Sea K miti Kakato ia. Pe 'oku fie Sea he K miti ko ení na'a 'oku fiema'u ia ke tipeiti 'Eiki Sea, kae toe fili ha'amau Sea. Ko e anga p 'eku vakai 'Eiki Sea, k 'oku ou fakam l atu 'Eiki Sea ho'o fili 'a e ngaahi k mití mo hono ngaahi Sea. Ka 'i ai p ha k miti ke fakatokanga'i 'Eiki Sea, pea 'oku 'i he Feitu'u na p ia ho mafai 'Eiki Sea. M l e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l Fakafofonga. Me'a mai Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá, 'Eiki Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale ni. Sea fakam l atu he faingam lie. 'Oku ou fokoutua hake p Sea ke u fakahoha'a atu Sea fekau'aki mo e me'a ko eni 'oku fai ai 'a e feme'a'aki. 'Oku ou fokotu'u atu ke tali, he na'e me'a atu 'a e motu'a ni na'e 'ikai ke 'i ai ha pou pou, ko eni ia 'oku nau toe me'a hake nautolu 'o toe kole ke nau heke holo. 'Oku ou fokotu'u atu Sea ke tali eni. M l Sea.

'Eiki Sea: M l Hou'eiki, ko e fokotu'u eni ke tali 'a e l pooti. Me'a mai 'Eiki Minisit Mo'ui.

Tokanga ki he fokotu'u ta'u kuo 'osi ke K miti Tu'uma'u e Tupu Tokolahi

'Eiki Minisit Mo'ui: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea fakatapu heni ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga, kae fai atu p 'a e ki'i fakahoha'a ko ení Sea. 'Uluaki p Sea, ko u fakatokanga'i...

<008>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Minisit Mo'ui: ...'oku hiva e ngaahi k miti, ko e ma'u 'a e motu'a ni 'i he ta'u kuo 'osi na'e kau e *Population and Development* p ko e Tupu Tokolahi pea mo e Langa Fakalalakaka 'i he K miti Tu'uma'u na'e 'osi fakapaasi pea ko u tui 'e mea'i p 'e he 'Eiki Sea M l l , taha ia he k miti mahu'inga 'aupito 'i he Fale Alea Sea ko e 'ai p ke to e vakai'i 'a e k miti ko eni he na'e 'osi fokotu'u he motu'a ni 'i he to'u Fale Alea kuo 'osi ke hoko ia ko e K miti Tu'uma'u. Pea ko e taha ia ha ngaahi k miti mahu'inga ki he Fale Alea pea mo e fonua Sea.

Fokotu'u ke fetongi m mipa K miti Ngoue & K miti Toutai

Ko e ua p Sea ki'i me'a 'oku ki'i fie fakahoha'a atu ai ko e k miti ko eni 'a Fika 8 pea mo e Fika 6. Ko e fokotu'u atu p Sea ki he natula ng ue ko ia 'a e K miti ki he Ngoue pea mo e Toutai na'a lava ke fetongi e 'Eiki Minisit , Penisimani 'Epenisa Fifita, Minisit Ako pea mo e 'Eiki Minisit ko eni ki he Ngaahi Ng ue ki he Kakai mo e Fefakatau'aki ko e 'uhinga p Sea 'i he tafa'aki ko ' takai 'oku 'i ai e siokalafi mo e ngaahi ' takai mo e ngaahi me'a ko 'e 'aonga ia ki he Minisit Ako. Ko e fekaukau'aki ko eni 'a e potung ue ko pea mo e Potung ue Ngoue pea mo e Toutai, pea mo e kau m mipa ko u tui 'e fen pasi ia Sea ke, ko e fokotu'u atu p ka ko u tui 'oku, 'e laum lie lelei p ki ai 'a e ongo 'Eiki Minisit ko eni Sea kimu'a pea fakapaasi e ngaahi fokotu'utu'u ko eni 'i he ngaahi k miti. M l e ma'u faingam lie Sea.

'Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit Mo'ui. Ko e fokotu'u eni ke fetongi e Fakafofonga Fika 4 'oku h p ia 'i he K miti Fika 8 'aki e Minisit Leipa. Pea 'oku poupu atu, 'oku tali p he 'Eiki Minisit ko eni e fetongi ko eni, 'Eiki Minisit Leipa, me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Ko e ki'i fakamanatu p 'e Sea hang ko e talanoa ko 'anenai ki he Sea 'o e *Anti-Corruption*. 'Oku kau foki e 'uhinga na'e 'ikai ke fu'u lele 'i matangi ai 'a e k miti ni ko e te'eki ko ia ke fokotu'u 'a e *Commissioner* ko ki he *Anti-Corruption*. Pea 'oku ou tui ko e faka'amu hang ko e me'a, pea 'oku ou poupu au ki he me'a mai ko eni 'a e Minisit Lao pea mo 'ene kau mai ko eni ki he k miti ko 'eni, kau eni he k miti mahu'inga 'aupito pea ko e tonu ai p ke faka'ai'ai ke fai mo fokotu'u ai leva 'a e *Anti-Corruption Commissioner* he ko e 'uhinga kae lele lelei he ko e 'uhinga foki 'a e fokotu'u 'a e k miti ko 'eni ke na feng ue'aki pea mo e fo'i sino ko eni. Me'a p 'e taha Sea fekau'aki pea mo e fetohi'aki, 'osi mahino p 'e pau ke fetohi'aki e Sea mo hono *counterpart* 'i muli 'i ha fa'ahinga fakakautaha p . Pea ko e ua p Hou'eiki M mipa na'a mou tali kotoa 'a e 'omai ko ko ke folau e tokotaha ko ia. Ko 'etau tu'utu'uni ia pau ke tali 'e he Fale ni. Foki mai ha m mipa tonu ke 'omai 'ene l pooti ki he Fale ni. K toa e ' l pooti ko ia tali mo ia. 'Ikai ke mau kau Sea p ko e h e me'a 'oku fai ki ai e to e t langa he na'e 'osi fokotu'u mai tali e Hou'eiki M mipa, l pooti mai 'a e fakataha pea na'e tali he Hou'eiki M mipa. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 me'a mai Hou'eiki Fakafofonga N pele Tongatapu 1.

Mahu'inga ke fakafoki ke Tu'uma'u K miti Fili ki he Tupu Tokolahi

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e poupu atu p ki he me'a na'e fokotu'u hake he Minisit Mo'ui 'a e K miti ko eni ki he Tupu Tokolahi pea 'oku 'ikai ke 'uhinga, he ko e 'uhinga he 'oku ou kau he *Executive* ko ena e fakak toa ko ena 'e, 'a m m ni ko eni he me'a ko ena 'a e *Population*, ka 'oku, 'oku mahu'inga 'aupito eni ia ki he Pasifiki, t fataha p ke 'ilo pea 'oku to e fekau'aki p pea mo e *climate change* 'e Sea, feliuliuaki 'a e 'ea he 'oku, he 'oku 'i ai e ngaahi fonua he Pasifiki 'oku mole honau ngaahi konga lahi, konga kekelekele lahi 'i he fekau'aki ko eni mo e feliuliuaki 'a e 'ea. Pea 'i he taimi tatau p 'oku kei *monitor* foki 'a e anga 'a e tupu tokolahi ko eni 'i he Pasifiki ke nau fehiki'aki holo ka 'oku, ka koe'uh he na'e fa'a me'a atu e 'Eiki Minisit Mo'ui 'oku mahu'inga 'aupito 'ene kau ki he ngaahi fakataha lahi fakam m ni lahi fekau'aki pea mo e *issue* ko eni. Ka koe'uh kapau 'ikai ke 'ilo ia p ko e h e 'uhinga e me'a 'oku to'o ai kapau p 'e fakafoki he 'oku mahu'inga 'aupito e me'a ko eni pea to e tah p na'e hang ko ia na'e me'a ki ai e Fakafofonga Vava'u, 'a e N pele 'o Vava'u l na'e ua p foki e K miti ko e Pa'anga p pea mo e Lao. K 'i he 2002 na'e, na'e feinga leva ke fakatokolahi e ' k miti. Ko e mahu'inga foki e ...

<009>

Taimi: 1130 – 1135

Lord Tu'ivakan : ... K miti ko e 'uhinga, he na'e 'i ai e fakakaukau ke fakasi'isi'i 'a e feme'a'aki ko he Falé 'oku tau 'alu p ki he poini mo e me'a. Koe'uh ko e me'a kotoa p ke fai ki he k miti pea 'oku lava leva ke mou *co-op* mai 'a e fa'ahinga p ko e kau *specialist* mei tu'a mei he Pule'anga ke nau mai 'o tali fehu'i ki he k miti ha fiema'u fekau'aki mo ha ngaahi lao

koe'uh ko hotau fatongiá ia ko e fa'u e laó. Pea 'oku tau fakatonutonu e laó, *amend* e laó, ka 'oku 'i ai ha ngaahi me'a, fakafoki ki he k mití pea ko e me'a ia 'a e k miti ke ne fai 'a e ng ue ko iá. Pea fakasi'isi'i leva 'etau, ha to e feme'a'aki 'o to e 'alu ki ha tu'unga 'oku 'ikai ke 'aonga ke tau to e fanongo ki ai. Ka ko u tui ko e, 'oku ng ue'aki eni 'i he ngaahi fonua lahi he ngaahi Fale Alea lahi 'o m m ni 'a e k mití. Pea ko u faka'amu p 'e lava p ke peh anga 'a e k miti pea na'e anga ia 'a e fokotu'utu'u 'i he kuo hilí. Kaekehe Sea ka ko e, ka ko u tuku p mu'a kapau 'e lava to e fakafoki p me'a ko ena 'a e *Population* mo e me'á he 'oku mahalo na'e kau ki ai e Minisit *Internal Affairs* 'i he taha e ngaahi polokalama ko ení koe'uhí ke tuku atu p ki he Feitu'u na Sea 'oku ke pule p ka 'oku, ka ko e kole p ke to e fakafoki, na'e 'osi tali p 'e he Falé. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 . Hou'eiki ko e K miti ko eni 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisit Mo'uí pea mo e Fakafofonga Tongatapu 1, ko e K miti Tupu Tokolahi pea mo Fakalalakaka. Hou'eiki, 'oku malava p ke tau tali ke fokotu'u 'a e k miti ko ení ko e K miti Tu'uma'u e Falé. Pea t naki leva ia ki he'etau Kupu 171, pea tau fili ai p he 'aho ni 'a e k miti ko iá kae lava ke hoko atu e ng ue 'a e k miti ko iá. Me'a mai Fakafofonga Vava'ú.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea, Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e Falé. 'Eiki Sea, ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p ke ke k taki 'o me'a hifo ki he K miti Fika 6, 'oku M mipa ai 'a e Fakafofonga Niua pea to e talifaki p , p 'e vaeua e motu'á ke, 'a e Fakafofonga ke M mipa e konga e taha pea talifaki e konga e taha. M 1 Sea.

Siaosi Sovaleni: Sea ki'i fokotu'u atu 'a Losaline, 'a e Tongatapu Fika 5 ke ne fetongi e talifaki ko ia p ko e M mipa e Fakafofonga Niua. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 , me'a mai Fakafofonga Niua 17.

V tau Hui: Tapu mo e Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Pal mia. Tapu mo e Hou'eiki Minisit e Kalauní. Tapu pea mo e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afió. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Sea 'oku lave'i hifo 'i he, pea ko u poupu eni ki he Fakafofonga ko ia 'o Vava'ú. M 1 si'ono fakatokanga'ia 'o e motu'a ni ko kuo fili ia 'o tu'o ua he k miti 'e taha. Sea tuku p mu'a ki he motu'a ni ke ne hanga ia 'o fili atu p ha k miti 'e taha ke u 'alu hake 'o talifaki ki ai Sea fakamolemole. Kapau 'e laum lie lelei e Feitu'u na ki ai. 'Oku ou kole atu ko e 'uhingá ko u kole atu p au ki he K miti Pa'angá ke u 'alu hake p 'o talifaki ki ai kae ha'u 'a Vosa, Veivosa Taka 'o 'alu hake ke ma fetongi. Ko e 'uhingá ko 'eku tokanga p 'a'aku ki he ngaahi me'a fakapa'anga ma'a Niua, ko e me'a ia 'oku ou si'i kole ai Sea 'o ka laum lie lelei e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki M mipa e Fale ni. M 1 .

'Eiki Sea: Fokotu'u mei he Fakafofonga Fika 17. 'Oku tali p Ha'apai 13, ke loto lelei p ki ai?.

Veivosa Taka: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Ko e me'a ko u fakahoha'a atu ai Sea mo e Fale 'Eiki ni. 'Oku 'ikai ke u to e loto ke ue'i ha me'a h . Tau lele kotoa h kuo 'osi fokotu'u atu ke tali. Pea tau fononga ai. M 1 Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. M 1 Hou'eiki ko u tui mahalo 'oku mahino p tu'unga 'oku 'i ai e K miti Pa'angá. Tau hoko atu ki he me'a na'e tokanga ki ai e Fakafofonga Hou'eiki N pele 'o Tongatapu

1 pea mo e 'Eiki Minisit Mo'uí ki he K miti ko eni 'oku fokotu'ú, Tupu Tokolahí. Ko e lisi fakaangaanga eni 'oku fokotu'u atú ke mou me'a ki ai Hou'eiki pea toki fili p 'e he Falé ha Sea.

Lisi Fakaangaanga kau Memipa ki he K miti Tupu Tokolahi

Ko e Fakafofonga Fika 1 'o Tongatapu, N pele. Fakafofonga N pele mei he Ongó Niua, Ko e 'Eiki Minisit Ngaahi...

<001>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Sea: ... Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Minisit Mo'ui, Fakafofonga Tongatapu nima pea mo e Fakafofonga Vava'u 15. Talifaki leva ki ai 'a e Fakafofonga Hou'eiki N pele Tongatapu fika tolu, Peni Fifita pea mo Lavemaau. K taki ko e fokotu'u ai p Fakafofonga fika 'uluaki 'o Tongatapu, Sea M 1 l ke Sea. Hou'eiki ko e fokotu'u eni kuo pou pou'i. (Na'e 'i ai 'a e pou pou). M 1 Hou'eiki.

Ko e ngaahi K miti Tu'uma'u eni e Fale Alea fakataha pea mo e fakatonutonu 'osi h p he'etau l kooti Fale Alea *hansard*. Ko ia Hou'eiki kole ke tau p loti fakataha pea mo e ngaahi fakatonutonu.

V tau Hui: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu mu'a Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga ongo Niua.

V tau Hui: Tapu mo e Sea tapu mo e Pal mia ka e 'uma' e Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Sea ko 'eku fakahoha'a atu 'a'aku ia 'i he'eku m mipa talifaki ko eni. 'A ia te u holomui ai p kimui 'o talifaki ai p mei tu'a p 'oku 'i ai ha fetongi ke u h ki ai 'i he ngaahi k miti? Fakatonutonu atu ia Sea k taki. M 1 .

'Eiki Sea: Ko ia ko ho fetongi p 'a koe 'a e Fakafofonga 17 pea mo e Fakafofonga Tongatapu nima. 'A ia 'oku ke kei talifaki p 'i he k miti fika ono pea mo M mipa 'i he k miti fika valu. Ko ia.

V tau Hui: Sea k taki p fakamolemole e Feitu'u na ko e m mipa 'i he k miti fika ono pea talifaki 'i he k miti fika ono. Ko f 'a e kongá ko 'oku ...

'Eiki Sea: K taki 'oku ke m mipa kae 'ikai ke to e talifaki.

V tau Hui: M 1 Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole p Feitu'u na...

'Eiki Sea: N pele Vava'u fika 'uluaki.

Fokotu'u fakafoki Sea Fale Alea & Sea K miti Kakato memipa ngaahi komiti kotoa

Lord Tu'ilakepa: Kimu'a p pea tau p loti ko u tui au 'e tali p ia Sea. 'Oku 'i ai 'a e me'a ia ko u ki'i tokanga ki ai 'i he Feitu'u na 'e 'Eiki Sea pea mo e Sea K miti Kakato. 'Oku, ko u lave'i p 'e Hou'eiki hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit Polisi ko e faha'i ta'u fo'ou eni me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga fika 13 'o e Kakai Ha'apai, Sea fo'ou pea mo hono taimi 'o e Feitu'u na.

Hou'eiki 'ai p ke tau fakatokanga'i ko e ng ue ko eni 'a e ' k miti te mou foki mai 'o l pooti pea 'oku mou foki mai p 'o l pooti mai ki he ongo Sea. Ka 'oku mahu'inga ke mou mea'i 'a e anga ko 'a e ng ue 'a e ' k miti. 'Oku ou vakai hifo ki he taimi ni 'oku 'i he taimi ni foki, 'oku 'ikai ke u 'ilo p ko e h e 'uhinga fakapotopoto na'e to'o ai e, moua 'a e Feitu'u na pea mo e Sea K miti Kakato mei he ' k miti kotoa. 'Ikai ke u tui au Hou'eiki koe'uhí ko e me'a fakapa'anga he 'oku 'ikai ke fu'u sai, 'ikai ke fu'u sia'a 'a e ki'i me'a ia mon 'ia 'oku ma'u he kau M mipa. 'Oku mahu'inga ke mou mea'i ko e h ko e me'a na'e fai he fakataha pea foki mai. Sea na'e 'i ai e k miti 'e taha na'e foki mai tu'u kehekehe kotoa 'a e kau M mipa ia 'o 'alu leva 'etau, hotau Fale ki ha tu'unga na'e to e faingata'a'ia lahi 'aupito 'a e Fale 'o 'ikai ke ma'u 'a e tu'unga, 'o hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele fika 'uluaki 'o Tongatapu ke lava 'o fakasi'isi'i ai 'a e ng ue 'o e Fale 'Eiki ni Sea.

Hou'eiki ko u kole atu p kia moutolu ke mou laum lie lelei mu'a tukuange p ongo Sea K miti Kakato ia pea mo e Sea Fale Alea ke nau kau he k miti kotoa ke na mea'i ko e h ko e me'a 'oku fai he ' k miti. Foki mai ko ' k miti pea fakahoko atu ...

'Eiki Minisit Polisi: Sea te u ki'i fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku anga p 'eku fokotu'u atu ke mou me'a ki ai m l Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Fakatonutonu atu p Sea k taki fakamolemole.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: Tapu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae peh ki ho Hou'eiki M mipa 'i he Fale Alea 'o Tonga. Ko e me'a ko eni na'e 'osi paasi ia 'i he fakatonutonu ko eni 'o e tu'utu'uni 'i he teemi ko eni kuo 'osi Sea. Na'e 'uhinga hono to'o ko eni 'o e Sea pea mo e Tokoni Sea mei he ngaahi k miti ...

<002>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisit Polisi: ...ke palanisi leva ia hang ko e me'a 'a Feitu'u na he kupú. 'Oku talaki mai foki ko e Fale ko ení 'oku Fale p 'e taha. Ko e mo'oni ia ko e fale 'oku f taha fakapapa, ka ko e *interest* ko 'i he Fale ni Sea 'oku kehekehe. 'Oku h i a 'i he kupu 172 ko ena 'o e Tu'utu'uní 'oku peh kuo pau ke ai e toko 2 mei he Hou'eiki Minisit , Toko 2 mei he Hou'eiki

Fakafongá, toko 2 mei he Fakafongá e Kakaí. Ko hono fakapalanisí ia Sea 'oku fai he Feitu'u na. Ko e to e kau pe Seá mo e Tokoni Seá, 'oku *out of balance* ia, pea kuo 'osi paasi e me'a ia ko iá he ta'u kuo 'osí Sea, pea kapau Sea 'e fiema'u ke to e fakah mai ke tipeiti'i hang pe ko e tu'utu'uni ko eni 'oku fokotu'u atú, 'e fakah mai ia he founga ko iá. 'A eni ko na'e fokotu'u atu ko 'e Ha'apai 13. Fokotu'u ko iá ia 'e liliu ai e tu'utu'uní ia 'e pau ke fokotu'u mai ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Minisit Polisi. Sai pe ia ka ko e me'a pe ia ke tau talanoa'i pe ia 'oku 'ikai ke u tui ke tau 'ai ko e fakapalanisí ia. Mai koe me'afua ke fakapalanisí'aki 'Eiki Sea. Te tau 'omai e me'a ko e vahevahe tatau mo e vahevahe taau, 'ikai. He 'ikai pe tonu ia Sea he anga ko anga e fakafunga e ng ue 'oku tau faí. Ka 'oku ou poupuu atu pe au 'Eiki Minisit Polisi tuku , ka me'á pea 'omai e fakatonutonu ko eni 'a na'e 'ohaké neongo na'e te'eki ke mau ma'u 'e mautolu ko e h ko 'a e fokotu'u na'e faí, ke fai ha p loti ki ai. Kapau na'a tau p loti 'aneuhu ko 'etau p loti'i 'a e h ko 'a e me'a na'e te'eki ke fokotu'ú ka kuo mahino mai 'Eiki Sea 'e fai hono vakai'i 'Eiki Sea, 'a e 'etau Tohi Tu'utu'uní k 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 Fakafongá Hou'eiki N pele. Te u tuku atu pe faingam lie ko eni ke u fakama'ala'ala atu 'a e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eiki Minisit Polisi, koe'uhi ko hono 'ohake he Fakafongá 'Eiki N pele 'o Vava'ú. Ko e 'uhinga na'e kau ai 'a e 'Eiki Sea pea mo e Tokoni Seá ki he ' k mití ke na mea'i 'a e ngaahi ng ue ko 'oku fakahoko he k mití. Ko e taimi ko 'oku lava ai e ng ue 'oku fakah mai ki he Falé 'oku 'osi 'i ai e ngaahi 'isi 'oku 'ohake 'oku 'osi me'a tonu ki ai 'a e Seá pea mo e Tokoni Seá mo e Sea ko eni e K miti Kakato. K 'i he'ene peh 'oku 'i ai e fakatokanga'i e me'a 'oku me'a ki ai e Fakafongá, 'a e Minisit Polisi fekau'aki pea mo e palanisi ko eni 'o e kau m mipa ko eni fakatatau ki he toko 2 mei he t pile. Ka ko e anga pe 'eku fokotu'u fakakaukau, 'e malava p ke kei m mipa 'a e Seá pea mo e Tokoni Seá 'o kapau ... pea koe'uh ko e palanisi ke 'oua te na kau naua he p lotí pe ko ha fa'ahinga founga peh . Ko e taumu'a 'ena M mipá ke na mea'i 'a e ng ue ko 'oku fakahoko he k mití. 'E kei foki mai pe ki he Falé. 'A ia foki ko e founga p 'e taha 'e malava ai ke M mipa ai 'a e Seá ta'euesia ai 'a e palanisi ko eni 'o e k mití. K 'i he'ene peh kuo u tui ko e me'a eni ia ke tau toki ng ue ki ai 'amui, koe'uh ko e ngaahi fakatonutonú mahalo 'oku lahi ka tau tali mu'a 'a e fokotu'u ko eni mo 'ene ngaahi fakatonutonú. Kapau 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'a e Hou'eikí, kole atu ki he Kalaké ke tau p loti.

Hou'eiki ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e fokotu'u 'a e Sea Fale Aleá, 'a e Hou'eiki M mipa ke m mipa 'i he ngaahi K miti Tu'uma'u 'a e Fale Alea 'o Tonga fakataha mo e ngaahi fakatonutonu k taki 'o hiki ho nima.

P loti M mipa fili ki he ngaahi K miti 'a e Fale & ngaahi fakatonutonu

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Losaline Ma'asi, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, S miu Kuita Vaipulu, V tau Hui, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Akó, 'Eiki Minisit Ngaahi Potung ué (*MEIDECC*), 'Eiki Minisit Mo'uí, 'Eiki Minisit Fonuá, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Laó, 'Eiki Minisit Ngoué, 'Eiki Minisit Fefakatau'akí, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaha'i, 'Eiki N pele Tu'ivakan , 'Eiki N pele Tu'ilakepa. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 21.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali ‘a e fokotu‘u ko ení, k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke loto ki ai ‘a Veivosa Taka pea mo ‘Eiki N pele Nuku. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 2.

Fili Hou‘eiki M mipa ki he Poate V henga M I I

‘Eiki Sea: M I Hou‘eiki ‘oku tali pe fokotu‘ú mo e ngaahi fakatonutonu. Fakam I atu ka tau hoko atu ki he Poate V henga M I I ‘o e Fale Aleá. Hou‘eiki ko e k miti ko ení ‘oku Sea pe Sea ‘o e Fale Aleá ka ‘oku ou kole atu ke fokotu‘u mai ha Fakafofonga mei he Hou‘eiki N pele, Fakafofonga e Kakaí, Hou‘eiki...

<003>

Taimi 1145-1150

‘Eiki Sea: ...Minisit , pea mo ha taha ke talifaki ki he k miti ko eni. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi fokotu‘u? me‘a mai Hou‘eiki Fakafofonga n pele ‘o ‘Eua.

Fokotu‘u N pele Tu‘iha‘angana & N pele Fusitu‘a ongo m mipa ki he Poate V henga M I I

Lord Nuku: Fokotu‘u atu p ongo Fakafofonga N pele ko ‘oku lolotonga ‘i ai Sea kena hoko atu p m I . Tu‘iha‘angana pea mo Fusitu‘a.

‘Eiki Sea: ‘A ia m mipa ‘a Fusitu‘a kae talifaki ‘a e Tu‘iha‘angana?

Lord Nuku: Sea koe‘uhí ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a Fusitu‘a ‘oku ou fokotu‘u atu ‘a Tu‘iha‘angana ke m mipa ia kae talifaki . (ne poupou‘i)

‘Eiki Sea: Ko ia, hou‘eiki ko e fokotu‘u eni pea ‘oku poupou, ‘i ai ‘a e fokotu‘u mei he t pile ‘a e ‘Eiki Pal mia? Me‘a mai ‘Eiki Tokoni pal mia.

Fokotu‘u ‘Eiki Pal mia & Minisit Pa‘anga ongo m mipa ki he Poate V henga M I I

‘Eiki Tokoni Pal mia: Fokotu‘u atu ‘a e ‘Eiki Pal mia pea mo e ‘Eiki Minisit Pa‘anga.

‘Eiki Sea: Ko hai ‘ia naua ‘oku m mipa mo talifaki k taki, k taki.

‘Eiki Tokoni Pal mia: Minisit Pa‘anga ke m mipa talifaki.

‘Eiki Sea: Minisit Pa‘anga ke m mipa kae talifaki ‘a e ‘Eiki Pal mia?

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia Sea, m mipa ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga, k taki, m mipa ‘a e ‘Eiki Pal mia pea m mipa talifaki ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga. (ne poupou’i)

‘Eiki Sea: Ko e fokotu’u mei he ‘Eiki Tokoni Pal mia pea ‘oku poupou, ‘oku to e ‘i ai ha fokotu’u? Me’a mai Tongatapu 3.

Fokotu’u Fakafofonga ‘Eua & Fakafofonga Tongatapu 5 ongo m mipa ki he Poate V henga M 1 1

Siaosi Sovaleni: ‘Eiki Sea, fokotu’u atu mu’a ‘a e Fakafofonga ‘Eua ke m mipa pea talifaki ‘a Tongatapu 5, m 1 .

‘Eiki Sea: Fokotu’u eni mei Tongatapu 3 ke m mipa ‘a ‘Eua 11 kae talifaki ‘a Tongatapu 5, ‘i ai ha poupou? (ne poupou’i) Ko ia ko e fokotu’u ni ke tali ‘a e Hou’eiki M mipa fo’ou e k miti ko eni, kole atu ki he Kalake ke tau p loti.

Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Hou’eiki M mipa mo e kau talifaki ki he Poate V henga M 1 1 ‘a e Fale Alea, k taki ‘o hiki nima.

P loti Hou’eiki m mipa ne fokotu’u ki he Poate V henga M 1 1

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a e Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Ma’asi, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Samiu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Minisit ‘o e Ngaahi Potung ue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisit Polisi, ‘Eiki Minisit Ako mo e Ako Ng ue, ‘Eiki Minisit Ngaahi Potung ue e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Pal mia, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki, ‘Eiki N pele Nuku, ‘Eiki N pele Tu’iha’angana, ‘Eiki N pele Vaha’i, ‘Eiki N pele Tu’ivakan , ‘Eiki N pele Tu’ilakepa. Pea mo V tau Hui, loto ki ai ‘a e toko 22 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki he fokotu’u ko eni k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: M 1 Hou’eiki kuo lava lelei ‘a e ng ue ‘a e Fale ki he ‘ senita fika 5, tau hoko atu ki he ‘ senita fika 6 ‘o ‘etau ng ue,

Ngaahi me’a makehe

Ngaahi me’a kehe, na’e tufa atu ke mou me’a ki ai ‘aneuhu ‘a e l pooti fekau’aki pea mo e ‘Omipatimeni, kole atu ki he Kalake ke ne lau mai ‘a e tohi ko eni.

Lau Tohi Fokotu’u mei he Sea ki he lakanga le’ole’o ‘Omipatimeni

Kalake:

‘Aho 22 Sanuali, 2018,
Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga,
Fale Alea ‘o Tonga.

Re: Fokotu’u mei he Sea ‘o e Fale Alea, Le’ole’o ‘i he Lakanga ‘o e ‘Omipatimēni.

‘Oku ‘i he malumalu ‘o e Sea ‘o e Fale Alea mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘a e fakahoko fatongia ‘a e ‘Omipatimēni (*Ombudsman*) ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi fakatonutonu ki he Lao ‘o e Omipatimēni na’e fakahoko ‘i he ta’u 2016.

Na’e fakah mai ki he ‘ofisi ‘o e Sea ‘o e Fale Alea ‘i he ‘aho 26 ‘o Sanuali, 2018 ‘a e kole ‘a e Omipatimēni, Mr. ‘Aisea Havea Taumoepeau ke ne livi mei he ng ue ‘i he ‘aho 22 ki he 25 ‘o Sanuali, 2018, pea mo ‘ene fokotu’u mai ‘a e pule ng ue (*CEO*), ‘o e ‘ofisi ‘o e ‘Omipatimēni, Mrs Linda Folaumoetu’i ke ne hoko ko e ‘Omipatimēni Le’ole’o ki he vaha’a taimi ‘e livi ai ‘a e ‘Omipatimēni.

Na’a ku tali lelei ‘a e fokotu’u mei he ‘Omipatimēni pea ‘oku ou ‘omai ‘a e fokotu’u ko eni ki he Fale Alea mo fokotu’u atu ke tali ‘e he Fale Alea.

‘Oku makatu’unga hono ‘omai ‘o e fokotu’u ni ki he Fale Alea ‘i he kupu 3, kupu si’i 2 ‘o e Lao ‘o e ‘Omipatimēni ‘i ha mama’o p ‘ikai lava ke ng ue ‘a e ‘Omipatimēni ...

<005>

Taimi: 1150-1155

Kalake T pile: ... ‘Omipatimēni. Pea kapau ‘oku ’at ‘a e lakanga ‘Omipatimēni, kuo pau ke fokotu’u ‘e he ‘Eiki Sea ‘i he loto ki ai ‘a e Fale Alea, ha taha ke ne fakahoko fakataimi ‘a e ngaahi fatongia ‘o e ‘Omipatimēni. Kapau ‘e tali lelei ‘e he Fale Alea ‘a e fokotu’u ni, ‘oku toe fokotu’u atu ai p , ke fakahoko ‘e he ‘Omipatimēni Le’ole’o ‘a e fuakava ‘a e ‘Omipatimēni, ‘a ia ‘oku ‘oku ma’u ‘i he kupu 9 ‘o e Lao ‘o e ‘Omipatimēni.

Faka’apa’apa atu,

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

M 1 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : M 1 Hou’eiki, ko e fokotu’u ko eni ‘oku mahino ngofua p . Kole atu ai ke tau tali ‘a e fokotu’u fekau’aki pea mo e lakanga le’ole’o ‘Omipatimēni, pea tu’ul hoko ai p ‘a hono fakafuakava’i ‘o e ‘Omipatimēni Le’ole’o. Poupou? Kole atu, Hou’eiki, ke tau p loti. Me’a mai Fakafofonga N pele Tongatapu Fika 1.

Lord Tu’ivakan : K taki p Sea e fakahoha’a, fakatapu p mo e Feitu’u na, kae ‘uma’ e Fale Alea ‘o Tonga. Sea, ‘oku mahino p foki, ko e fatongia ia ke ‘omai ‘a e ‘Omipatimēni ki heni, ka

‘oku ou tui ko e fanga ki’i me’a fakalotofale peh ia, ‘e lava p ia ke fai p ‘e he Feitu’u na, kae ‘oua ‘e toe ‘omai ia ki Fale ni. Kaikehe, ko e fokotu’u p , fakakaukau p ki he kaha’ú. Ka, tau tali p ‘etautolu ‘a e lele e ng ue ko ení. Ka ‘oku ‘i ai ha fanga ki’i me’a peh , mahalo ka ‘oku ‘aonga p ke *amend* ‘a e tu’utu’uní. Ko e me’a p ia ‘a e Feitu’u na ke ke tali p ‘e koe. Ka toki ‘i ai ha fetongi ‘a e ‘Omipatimeni, ‘o me’a pea toki ‘omai, koe’uh p ke fakanounou p ‘a e ng ué, mo toe fakafaingofua, kae ‘at p e Falé ia ki hono fatongia totonú. M l .

‘Eiki Sea : Fakam l atu, Fakafofonga. ‘Oku ou tui ko e me’a ni na’e fakatokanga’i p ‘i he kupu fika 3, (2), e Lao e ‘Omipatimeni. Ka ‘i ai ha liliu ke fakalelei ‘e fakatatau ki ho’o me’á, tali lelei p ‘e he Falé ka fakah mai. Kole atu ke tau p loti kae tali ai p e founa lolotonga.

Siaosi Sovaleni : Sea, ki’i fakama’ala’ala atu p Sea

‘Eiki Sea : Me’a mai Fakafofonga Fika 3.

Siaosi Sovaleni : ‘A ia ko e taimi p ko ‘e ‘ai ke *acting* ai ha taha, Sea, ‘e pau ke ‘omai ki Fale ni. Hang ko e me’a ko ‘a Tongatapu 1, na’a ko e me’a ia eni ia fakalotofale p . ‘O hang ko eni, kapau ‘oku me’a atu fakavavevave ‘a e ‘Omipatimeni ia, ‘ikai ha faingam lie ia ai ke *circulate* e..., ‘a ia he ‘ikai ke ‘i ai ha taha ia ‘e *Acting* ‘Omipatimeni he taimi ko ia? Ko e ‘ai p ko e ‘uhingá p , ke fakafaingofua’i ange ‘o hang ko e me’a ko ‘a e Tongatapu 1, ki he fakahoko fatongiá, Sea.

‘Eiki Sea : Hou’eiki, te u fakamanatu atu p e tohi ko ne fokotu’u mai. ‘Oku h eni he kupu 3 (2), he Lao ‘Omipatimeni. Kuo pau ke fokotu’u ‘e he ‘Eiki Sea, ‘i he loto ki ai ‘a e Fale Alea. Pea kapau te mou loto ke tuku mai ‘a e mafai ko iá, ‘e lava p ke faka’uhinga’i kehe, ka ‘i he’ene tu’u lolotongá, ‘oku pau ke ‘omai p ki he Falé, ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni ‘a e Laó. Kole atu ki he Kalake ke tau p loti. Hou’eiki, ko ia ‘oku loto ki he fokotu’u mei he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, le’ole’o ki he lakanga ‘Omipatimeni, k taki hiki hono nima.

P loti lakanga le’ole’o ‘Omipatimeni

Kalake T pile : ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai a Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Ma’asi, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Samiu Kuita Vaipulu, V tau Hui, ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisit Polisi, ‘Eiki Minisit Ako & Akong ue, ‘Eiki Minisit ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Minisit Fonua, ‘Eiki Pal mia, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki N pele Tu’iha’angana, ‘Eiki N pele Vaha’i, ‘Eiki N pele Tu’ivakanó, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, pea mo e ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki. ‘Eiki Sea ‘oku lotoki ai ‘a e toko 22.

‘Eiki Sea : Hou’eiki, ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u ko eni, k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile : ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki he ta’eloto ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : M l Hou’eiki, kuo tali ‘e he Fale ni ‘a e fokotu’u ko eni. Kole atu ki he Kalaké ke ne fakafuakava’i mai ‘a e ‘Omipatimeni Le’ole’o.

Fakafuakava'i 'Omipatimeni Le'ole'o

Kalake Pule : Linit Folaumoetu'i, k taki 'o to'o 'a e Tohitapu 'i ho nima to'omata'u, pea ke lau mai ho'o fuakavá.

Linit Folaumoetu'i : M 1 . Ko au, Linit Folaumoetu'i. 'Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua, te u fai talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko e Tu'i, te u fakahoko fakamatoato totonu, fakam kukanga, ta'efilifilim nako, ta'eilifia, p sio totongi, hoku ngaahi fatongia ko e 'Omipatimeni.

<006>

Taimi: 1155-1200

Linda Folaumoetu'i: ...Pea 'ikai te u fakah , tukukehe 'o fakatatau ki he lao mo e fakamatala te u ma'u mo fakahoko hoku fatongiá.

'Eiki Sea: M 1 Hou'eiki ko e konga faka'osi ko eni 'etau 'asenita na'e 'i ai 'a e me'a tokanga ki ai 'a e Fakafofonga Hou'eiki N pele Vava'u 1, 'oku 'i ai 'ene fehu'i fekau'aki pea mo e ako, me'a mai 'oku 'i ai ho'o miniti 'e 5.

Tokanga fekau'aki mo e raw marks

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakam 1 fakatapu atu ki he Feitu'u na pea 'oku ou tui hang p ko 'etau Tohi Tu'utu'uni kuo pau p ke 'uluaki mu'omu'a atu ki he Feitu'u na, pea na'a ku lele p 'o kole ha ki'i taimi makehe. Hou'eiki 'ikai ke u to e fakal 1 a 'Eiki Minisit ko e me'a ko eni 'oku matu'aki hangatonu p ki he Feitu'u na, pea fakamolemole p ki he Feitu'u na, 'o fekau'aki pea mo 'etau sivi ko *raw marks*. 'Eiki Sea ko e tu'u foki he taimi ni 'oku te'eki ai foki ke fu'u mahino p pau he 'ikai ke u to e lave ki ai, k koe'uh 'Eiki Minisit Ako kuo 'i ai 'a e f nau kuo nau paasi 'i he 200 'a ia ko e fika ia ko 'i he *raw marks*. 'Oku 'i ai foki 'a e me'a ia 'e 'Eiki Sea kuo hoko ko e *grade 19* te ke hiki p , ko e taimi ko sivi motu'a 'a e *standardize* Sea, mahino p t 'oku nofo 'a e tokotaha ko eni, ko eni ia 'e hiki p . 'Oku hoha'a 'a e ngaahi tauhi m tu'a 'Eiki Sea ko e 'a'u ki 'aneafi si'i 'alu ange 'a e ngaahi f mili 'Eiki Sea pea koe'uh 'oku lava 'enau ki'i ta'ahine p 'oku lava 'enau ki'i tamasi'i k 'oku fakahoko ange he ako ia 'oku 'ikai ke *qualify* ia ke 'alu ki he foomu 7 'Eiki Sea, p seti 238, pea 'oku 'osi mea'i fakalukufua he kakai 'o e fonua ni, k ko e fehu'i atu p 'Eiki Minisit Ako ko e h ko 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a 'etau ako. Ko e *USP* 'oku nau 'osi fiema'u ke 'ave ko e h ko 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ki'i tamasi'i he *raw marks*, k 'oku te'eki p ke 'oange mei he Va'a Sivi ko 'o e *raw marks* fakalukufua 'o e kolisi 'Eiki Sea, pea ko e 'alu ke fokotu'u 'o e ako, pea ko e me'a 'oku si'i ongo'i lahi taha he ngaahi tauhi m tu'a 'Eiki Sea, 'i ai nai ha'o ki'i me'a 'Eiki Minisit Ako ki he ngaahi tu'unga 'oku 'i ai 'etau f nau. 'Oku matamata mai ke 'alu 'etau f nau 'e ni'ihi ki he 'Aositel lia mo Nu'usila, 'i ai 'a e ' 'apiako 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke tali ai, k 'oku hang ko e me'a 'oku 'ikai ke tau loto ke 'atu ha me'a na'a faifai kuo ke tuput maki 'a e Feitu'u na ia, kae 'ai mai p ha'o tali 'a e Feitu'u na ki he tu'unga ko 'oku 'i ai 'etau Va'a Sivi ako he 'oku lolotonga faingata'a'ia 'a e kakai 'o e fonua ni 'Eiki Sea. Ko e mo'oni nai 'a e me'a ko ia 'a e 238 lava p k 'oku 'ikai ke *qualify* ke 'alu ki he foomu 7? Tatau p mo e foomu 5 ki he *six* a'u ki he 7.

Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Ako.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e raw marks

Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea peh ki he 'Eiki Pal mia, Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga e kau N pele 'o e fonua, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, ko u fiefia 'aupito hono 'ohake eni, pea 'oku mahino mai 'oku 'i ai 'a e tokanga ki he'etau ako, ko e koloa mahu'inga ia 'a e fonua, 'a 'etau ako, pea kuo lava lelei 'a e fatongia, pea na'e 'i ai mo e kakai na'e mai, pea na'e 'osi fakamatala'i lelei p kiate kinautolu 'a e 'uhinga pea 'oku hang kiate au 'oku 'i ai 'a e kakai 'e ni'ihi ia 'oku fakamatala atu 'a e 'uhinga ia, nofo p nautolu 'i he'enau 'uhinga, ke 'ai p 'enau 'uhinga 'anautolu ia, kuo 'osi tu'utu'uni ki he potung ue fakamatala'i he leti 'apongipongi, p 'apongipongi 'oku 'i ai 'a e polokalama 'a e ako, ko e Kaha'u Falala'anga 'e fakamafola mai ai pea mo fakamahino ki he kakai 'o e fonua 'a 'etau tu'unga 'oku 'i ai 'etau sivi pea ko u fakam l 'aupito ki he m tu'a, fakam l ki he f nau ako m l 'aupito 'a e fai hotau fatongia...

Fakalakalaka tu'unga 'i ai e sivi 'a e foomu 5

I he tu'unga fakasivi ko 'o e ta'u ni 'oku h mai 'oku 'i ai 'a e tu'unga 'oku fakalakalaka 'etau ng ue, pea 'e mahino ia 'i he'etau fekau'aki. Hang ko e foomu 5, ko e foomu 5 ko e tu'utu'uni kuo pau ke lava 'a e *English* mo e l soni lelei taha 'e tolu, pea toki lava leva 'o faka'at hoko hake ki he foomu 6, 'a ia 'e 'alu p 'i ...

<007>

Taimi: 1200-1205

Eiki Minisit Ako: ...ki he, 'e l volo, ko e h e me'a ko kuo ne 'alu 'o ako ai, 'oku 'i ai e fa'ahinga 'e ni'ihi ia ko e foomu nima 'oku fai e l soni kehe, a'u ki he foomu ono fai e l soni kehe. Pea 'e kehekehe ai. Ka ko e tu'unga ko ena ko 'oku 'i ai hang ko eni ko e lave ko eni ki he'etau Va'a 'i *USP* 'osi fai e fetu'utaki pea mo e va'a ko ena 'i Suva pea kuo 'osi fai e femahino'aki hono 'ave ki ai. Ko kinautolu ko 'oku nau fiema'u e maaka 'oku ma'u p e maaka he Va'a Sivi. Ko e, ko e 'ai ko e ki'i fakamahino atu p ia ki he 'Eiki N pele pea 'oku ou fakam l atu 'i he tokanga 'oku fai ki he'etau ako, ka 'oku kei, mahalo 'oku mahino p e ki'i fakamatala ke fakamahino'i fakalelei atu 'e he'eku kau 'Ofisa 'i he p 'apongipongi ko e 9:00 nai p ofi ki ai 'i he leti ki he fonua. M l .

Eiki Sea: M l , me'a mai Fakafofonga Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Ko u, ko u fakam l atu p au ia he Minisit kapau 'e 'i ai ha founa peh ke si'i, kae 'ai mu'a ke tau ki'i tokanga ange ki ai na'e meimei sai ange ho'o me'a mai e Feitu'u na, ke fanongo ki ai e kakai 'o e fonua ni. Ko e to e ki'i me'a mai ha 'Ofisa ia 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku lahi e, 'a e 'o talanoa mo nautolu pea 'oku 'ikai ke fiem lie e ngaahi m tu'a. Pau 'e me'a mai p he Feitu'u na ia ko e foomu nima ko e h e maaka ki ai, sai. Foomu ono, fitu hang ko eni ko e me'a 'oku ma'u 'e he ngaahi m tu'a, pea 'oku, kae tautautefito ki he'etau fu'u ako ko ena 'i

Tonga High 'Eiki Sea 'oku fu'u tokangaekina 'aupito 'aupito 'etau f nau ko ia 'Eiki Sea ka ko u, nau faka'amu p au Minisit ke ke me'a mai e Feitu'u na ko e neongo p e si'i fakahoko mai 'e he kau 'Ofisa ka 'oku 'ia mautolu 'oku mau fiem lie ange mautolu ia mahalo mo e m tu'a ke ke me'a mai, he 'oku 'osi mea'i p ia he Feitu'u na pea fakamolemole p , ki'i afeitaulalo p mu'a, ki'i me'a mai p ka mau nonga, ki'i huhu'i mai p ko f ko e me'a ko 'e, te mau tu'u ai, kae 'oua te mau kole atu mautolu pea ke paasi 'e koe e me'ahuhu ki he tama ko , huhu'i 'e koe ...

'Eiki Sea: Fakafofonga k taki p kuo fakatokanga'i mai 'e he 'Eiki Minisit Fonua 'etau taimi pea 'oku 'osi mahino p e Tu'utu'uni Ng ue 'a e Fale ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Sea: Ko 'ene hoko p 12:00 'oku pau ke m l l e Fale.

Lord Tu'ilakepa: Hangehang kiate au 'oku kau e Minisit Fonua hono leva'i e Feitu'u na he'etau ng ue, ko 'etau feinga ko eni ke 'oua te tau 'alu ha tu'unga 'oku 'ai ke tau, ai ha taha ke ne *control* ha taha he Fale ni kae tautautefito ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: 'Io, pea 'oku, mahalo ko 'ene 'osi p ia ho taimi na'e tuku atu. M l Fakafofonga Vava'u 1 pea ko eni 'oku fakatokanga'i 'e he 'Eiki Minisit Ako. 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: Fakamolemole atu 'e 'Eiki Sea ko e nounou p s tesi 'e taha p Sea. 'Oku m hino'i p 'e he motu'a ni e tu'utu'uni 'etau taimi. Sea ko e kole p ko e 'uhinga ko e ta'u fo'ou eni. Ko e kole Sea ke fakatokanga'i ange ke mamafa e me'a ko eni ke tuku e mai kon ki he Fale Alea 'o Tonga Sea. Na'e hoko eni he ngaahi ta'u kimu'a, pea ko e kole ia ki he Hou'eiki M mipa ko ia 'oku ma'u kava m lohi kapau 'oku kon 'oua 'e mai ki he Fale Alea 'o Tonga. Ni'ih i 'oku 'osi mai Sea ngalo ke tui mai e ta'ovala, hoko e me'a ko ia. Pea ko e kole p ia Sea ke fakatokanga'i ange me'a ko ia 'oua 'e to'o ma'ama'a. M l 'aupito Sea.

'Eiki Sea: M l Hou'eiki. Kole atu ke toloi fanongonongo e Fale. Mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Pea na'e fakahoko ai p ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua)

<009>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga